

عبد الوهاب ابن إبراهيم الملقب عز الدين أبو المعالي الخزرجي الزنجاني

كتاب

الزنجاني

Занжоний

(Араб тили сарф фанидан дарслик)

Таржимон:
Абдуллоҳ Саматов

Мусахҳих:
Анвар Аҳмад

Тошкент
2017

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ
مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

Оламлар Рабби Аллоҳга ҳамд бўлсин. Оқибат тақводорларникидир. Халойиқнинг энг яхшиси Муҳаммад алайҳиссалом, у кишининг оилалари ва барча саҳобаларига салавот ва саломлар бўлсин.

[تعريف علم الصرف]

اعْلَمْ، أَنَّ التَّصْرِيْفَ فِي اللُّغَةِ: التَّغْيِيرُ. وَفِي الصَّنَاعَةِ: تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى
أَمْثَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ، لِمَعَانٍ مَقْصُودَةٍ، لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا.

Билгин, "тасриф" сўзининг луғатдаги маъноси – ўзгариш, деганидир. Синоат, яъни сарф фани мутахассисларнинг истилоҳида эса, битта аслини ҳар-турлик мисолларга, маънони мақсад қилиш учун бўлишидир.

تَمَّ الْفِعْلُ: إِمَّا ثَلَاثِيًّا، وَإِمَّا: رُبَاعِيًّا. وَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا...

إِمَّا: مُجَرَّدٌ، أَوْ مَزِيدٌ فِيهِ، وَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا...

إِمَّا: سَالِمٌ، أَوْ غَيْرُ سَالِمٍ.

[الْمَعْنَى بِالسَّالِمِ عِنْدَ الصَّرْفِيِّينَ]

وَنَعْنِي بِالسَّالِمِ: مَا سَلِمَتْ حُرُوفُهُ الْأَصْلِيَّةُ الَّتِي تُقَابِلُ بِالْفَاءِ وَالْعَيْنِ وَاللَّامِ مِنْ حُرُوفِ الْعِلَّةِ وَالْهَمْزَةِ وَالتَّضْعِيفِ.

Сўнгра феъл "сулосий" (учлик) ва "рубоъий" (тўртликка) бўлинади.

Буларнинг ҳар-бири ё "мужаррад" (қўшимчасиз) ёки "мазид" (қўшимчали) бўлади.

Буларнинг ҳар-бири соғлом ёки носоғлом бўлади. Соғлом деганда فعل нинг “фо”си, “ъайн”и, “лом”и баробарида иллатли ҳарф, ҳамза ва музоъафлардан соғлом бўлганидир.

– *و-ا-ي* ҳарфларни иллатли ҳарфлар дейилади.

– *Ҳамзалик деганда قَرَأَ، سَأَلَ، أَخَذَ* каби калиманинг аввали ёки ўртаси ёки охирида ҳамза келган сўзга айтилади.

– *Музоъаф икки қисмга бўлинади:*

а) *Музоъафи сулосий.*

б) *Музоъафи рубоъий.*

Музоъафи сулосий فعل нинг – ع ва ل ҳарфлари ўрнида бир хил жинсдаги икки ҳарф бўлган калимадир.

Масалан: فَتَرَّ (қочмоқ) ва فَتَرَّرَ (қочди) каби فَعَلٌ ва فَعَّلٌ вазнида.

Музоъафи рубоъий – فси билан аввалги ل, عни билан иккинчи ل ўрнида бир турдаги икки ҳарф бўлган калимадир.

Масалан: فَزَّرَلَ (қимирлатмоқ) ва فَزَّرَلَّ (қимирлатди) каби فَعَّلَلٌ ва فَعَّلَلٌ вазнида.

[البَابُ الْأَوَّلُ وَالثَّانِي]

أَمَّا الثَّلَاثِيُّ الْمَجْرَدُ: فَإِنْ كَانَ مَاضِيَهُ عَلَى فَعَلٍ مَفْتُوحِ الْعَيْنِ.. فَمُضَارِعُهُ يَفْعَلُ،
أَوْ يَفْعَلُ بِضَمِّ الْعَيْنِ أَوْ كَسْرَهَا نَحْوُ: نَصَرَ يَنْصُرُ، وَضَرَبَ يَضْرِبُ.

Аммо сулосий мужаррад, яъни кўшимчасиз учликнинг мозийси فَعَلَ бўлиб, ўайни фатҳали бўлса, унинг музореъсининг ўайни заммалик ёки касралик бўлади.

Масалан: نَصَرَ يَنْصُرُ, وَضَرَبَ يَضْرِبُ каби.

[البَابُ الثَّلَاثُ]

(وَقَدْ) يَجِيءُ عَلَى يَفْعَلٍ بِفَتْحِ الْعَيْنِ، إِذَا كَانَ عَيْنُ فِعْلِهِ أَوْ لَامُهُ حَرْفًا مِنْ حُرُوفِ الْحَلْقِ، وَهِيَ: الهمزةُ وَالْهَاءُ، وَالْعَيْنُ وَالْحَاءُ، وَالغَيْنُ وَالْخَاءُ.

Гоҳида эса у ўайни фатҳалик бўлган (вазнида) келади. Агар унинг ўайн ва лом баробарида ҳалқ ҳарфларидан бири бўлса. Ҳалқ ҳарфлари эса “ҳамза” " ء ", “ҳа” " ه ", “ўайн ” " ع ", “ҳа” " ح ", “ғойн” " غ ", “хо” " خ " дир.

نَحْوُ: سَأَلَ يَسْأَلُ، وَمَنَعَ يَمْنَعُ، وَأَبَى يَأْبَى شَأْذُ.

[البَابُ الرَّبْعُ]

وَإِنْ كَانَ مَاضِيهِ عَلَى فَعِلٍ، مَكْسُورَ الْعَيْنِ فَمُضَارِعُهُ يَفْعَلُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ، نُحُو: عِلْمَ يَعْلَمُ.

Масалан, يَا أَيُّ - أَيُّ эса шозз (юкоридаги қоидага зид равишда кам учрайдиган)дир.

Агар қўшимчасиз учлик (феъл)нинг мозийси عِلْدٌ бўлиб, ўайни касралик бўлса, музореъсининг ўайни фатҳалик бўлади.

Масалан, عِلْمٌ - عِلْمٌ каби.

وَقَدْ يَجِيءُ عَلَى يَفْعَلُ بِكَسْرِ الْعَيْنِ، إِذَا كَانَ مِثْلًا نُحُو: وَرِثَ يَرِثُ إِلَّا مَا شَدَّ نُحُو: حَسِبَ يَحْسِبُ وَأَخَوَاتُهُ نَعِمَ يَنْعِمُ.

Гоҳида эса ўайни касралик бўлган يَفْعَلُ (вазнида) келади, агар мисол (“фо” баробарида ҳарф иллат келган феъл) бўлса.

Масалан, وَرِثَ - وَرِثَ каби.

Шозз (кам учрайдиган) бўлгани бундан мустаснодир.

Масалан, يَحْسِبُ - يَحْسِبُ ва унинг шериклари نَعِمَ - يَنْعِمُ каби.

[البَابُ الْخَامِسُ]

وَإِنْ كَانَ مَاضِيهِ عَلَى وَزْنِ فَعَلٍ مَضْمُومَ الْعَيْنِ فَمُضَارِعُهُ يَفْعَلُ، بِضَمِّ الْعَيْنِ نُحُو: حَسَنٌ يَحْسُنُ وَأَخَوَاتُهُ شَرَفٌ يَشْرَفُ.

Агар қўшимчасиз учлик феълнинг мозийси **فَعَلَ** бўлиб, айни заммалик бўлса, унинг музореъсини ʻайни ҳам заммалик бўлади.

Масалан, **يَحْسُنُ** – **حَسَنَ** ва унинг шериклари **يَشْرُفُ** – **شَرُفَ** каби.

[الرُّبَاعِيُّ الْمَجْرَدُ]

وَأَمَّا الرُّبَاعِيُّ الْمَجْرَدُ فَهُوَ: فَعَلَلْ، كَدَخَرَ جَ دَخْرَجَةً، وَدَخَرَاجًا.

Аммо рубоий мужаррад, яъни қўшимчасиз тўртлик эса у **فَعَلَلْ** (вазнида бўлади).

Масалан, **دَخَرَ جَ** – **دَخْرَجَةً**، **دَخَرَاجًا** каби.

[أَوْزَانُ الثَّلَاثِيِّ الْمَزِيدِ فِيهِ]

وَأَمَّا الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ فَهُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ:
 الْأَوَّلُ: مَا كَانَ مَاضِيَهُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ، كَأَفْعَلٍ؛ **نَحْوُ**: **أَكْرَمَ** **إِكْرَامًا**.
وَفَعَلٍ؛ **نَحْوُ**: **فَرَّحَ** **تَفْرِيحًا**.
وَفَاعِلٍ؛ **نَحْوُ**: **قَاتَلَ** **مُقَاتَلَةً**، **وَقِتَالًا**.

Сулосий мазид (қўшимчалик учлик) эса, у уч қисмга бўлинади;

Биринчи қисмнинг мозийси **أَفْعَلَ**، **فَعَلَ**، **فَاعَلَ**га ўхшаш тўрт ҳарфлик бўлади.

Масалан, **إِكْرَمَ** – **إِكْرَامًا**، **فَرَّحَ** – **تَفْرِيحًا**، **قَاتَلَ** – **مُقَاتَلَةً**، **وَقِتَالًا** каби.

وَالثَّانِي: مَا كَانَ مَاضِيهِ عَلَى خَمْسَةِ أَحْرَفٍ، وَهُوَ نَوْعَانِ:

– إِمَّا أَوَّلُهُ التَّاءُ؛ مِثْلُ:

تَفَعَّلَ؛ نَحْوُ: تَكَسَّرَ تَكْسُرًا.

وَتَفَاعَلَ؛ نَحْوُ: تَبَاعَدَ تَبَاعُدًا.

وَأَمَّا أَوَّلُهُ الهمزة؛ مِثْلُ:

انْفَعَلَ؛ نَحْوُ: انْقَطَعَ انْقِطَاعًا.

وَأَفْتَعَلَ؛ نَحْوُ: اجْتَمَعَ اجْتِمَاعًا.

وَأَفْعَلَ؛ نَحْوُ: احْمَرَّ احْمِرَارًا.

Иккинчи қисмнинг мозийси беш ҳарфлик бўлади. У эса икки турлидир:

Ё биринчи ҳарфи تَفَعَّلَ, تَفَاعَلَ сингари "та" бўлади;

Масалан, تَبَاعَدَ – تَبَاعُدًا, تَكَسَّرَ каби.

Ё биринчи ҳарфи انْفَعَلَ, اِفْتَعَلَ, اِفْعَلَ сингари "ҳамза" бўлади.

Масалан, انْقَطَعَ – انْقِطَاعًا, اجْتَمَعَ – اجْتِمَاعًا, احْمَرَّ – احْمِرَارًا, каби.

وَالثَّلَاثُ: مَا كَانَ مَاضِيهِ عَلَى سِتَّةِ أَحْرَفٍ؛ مِثْلُ:

اسْتَفْعَلَ؛ نَحْوُ: اسْتَخْرَجَ اسْتِخْرَاجًا.

وَأَفْعَالَ؛ نَحْوُ: احْمَرَّ احْمِرَارًا.

وَأَفْعَوَعَلَ؛ نَحْوُ: اعشَوْشَبَ اعشِيشَابًا.

وَأَفْعَوَّلَ؛ نَحْوُ: اجْلَوَّذَ اجْلَوَّذًا.

وَأَفْعَنَلَلَ؛ نَحْوُ: اقْعَنَسَسَ اقْعِنَسَاسًا.

وَأَفْعَنَلَى؛ نَحْوُ: اسلَنَقَى اسلِنَقَاءً.

Учинчи қисмнинг мозийси:

إِسْتَفْعَلَ، إِفْعَلَلَّ، إِفْعَوْلَ، إِفْعَوَعَلَ، إِفْعَالًا، إِسْتَفْعَلَّ
бўлади.

إِسْتَخْرَجَ - إِسْتَخْرَجًا، إِحْمَارًا - إِحْمِيرَارًا، إِعْشَوْشَبَ - إِعْشِيشَابًا، إِجْلَوْدًا - إِجْلَوْدًا،
إِقْعِنَسَسَ - إِقْعِنَسَاسًا، إِسَلْنَقَى - إِسَلْنَقَاعًا.

[أوزانُ الرُّبَاعِيِّ الْمَزِيدِ فِيهِ]

وَأَمَّا الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ: فَأَمَثَلُهُ ثَلَاثَةٌ:

تَفَعَّلَلَّ؛ كَتَدَخَّرَجَ تَدَخَّرُجًا.

وَإِفْعَلَلَّ؛ كَاخْرُنَجَمَ إِخْرُنَجَامًا.

وَإِفْعَلَّ؛ كَاْفَشَعَرَّ إِفْشَعْرَارًا.

Аммо рубоий мазид (қўшимчалик тўртлик)нинг мисоллари учта تَفَعَّلَلَّ، إِفْعَلَلَّ، إِفْعَلَّ дир.

Масалан, تَدَخَّرَجَ - تَدَخَّرُجًا، إِخْرُنَجَمَ - إِخْرُنَجَامًا، إِفْشَعَرَّ - إِفْشَعْرَارًا каби.

المَفْرُوقُ اللَّفِيفُ ↓ (الْمُلْتَوِي)	اللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ ↓ (اللَّفِيفُ)	المُعْتَلُّ الْأَمُّ ↓ (التَّاقِصُ)	المُعْتَلُّ الْعَيْنُ ↓ (الأَجُوفُ)	المُعْتَلُّ الْفَاءُ ↓ (المِثَالُ)	المُضَعَّفُ (المُضَاعَفُ)	السَّائِلُ ↓ (الصَّحِيحُ)	БОБ
ثَلَاثِي مُجَرَّد							
وَحَى	رَوَى	رَمَى	بَاعَ	وَتَبَ	فَرَّ	1) ضَرَبَ - يَضْرِبُ	(I)
—	—	دَعَى	دَامَ	وَدَّ	رَدَّ	2) نَصَرَ - يَنْصُرُ	
—	—	رَعَى	—	وَضَعَ	—	3) مَنَعَ - يَمْنَعُ	
وَجَى	قَوَى	خَشِيَ	خَافَ	وَضِرَ	عَضَّ	4) حَمَدَ - يَحْمَدُ	
وَلَى	—	—	—	وَرِثَ	—	5) نَعِمَ - يَنْعِمُ	
—	—	رَخَوَ	طَالَ	وَفَحَّ	حَبَّ	6) شَرَفَ - يَشْرَفُ	
ثَلَاثِي مَزِيد							
أَوْصَى	أَرَوَى	أَهْدَى	أَقَامَ	أَوْجَبَ	أَحَبَّ	1) أَكْرَمَ - يَكْرِمُ	(IV)

وَقَى	سَوَى	رَبَى	صَوَّبَ	وَحَدَّ	جَدَّدَ	(2) صَرَخَ - يُصْرِخُ	(II)
وَأَى	دَاوَى	حَابَى	جَاوَبَ	وَاطَبَ	حَابَ	(3) سَافَرَ - يُسَافِرُ	(III)
أَتَقَى	إِحتَوَى	إِحتَفَى	إِفتَاتَ	أَتَصَحَّ	إِحتَجَّ	(4) إِحتَسَبَ - يَحتَسِبُ	(VIII)
—	إِنزَوَى	إِنجَلَى	إِنقَادَ	—	إِنقَضَ	(5) إِنسَحَبَ - يَنسَحِبُ	(VII)
—	—	إِرْعَوَى	إِسْوَدَّ	—	—	(6) إِحْمَرَ - يَحمُرُ	(IX)
—	—	—	إِسْوَادًا	—	—	(7) إِحمَرَ - يَحمَرُ	(XI)
تَوَقَّى	تَرَوَّى	تَقَصَّى	تَصَوَّرَ	تَوَرَّدَ	تَجَدَّدَ	(8) تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ	(V)
تَوَارَى	تَدَاوَى	تَصَابَى	تَزَايَدَ	تَوَارَثَ	تَصَامَ	(9) تَدَارَكَ - يَتَدَارَكَ	(VI)
إِسْتَوَقَى	إِسْتَهَوَى	إِسْتَهَدَى	إِسْتَبَاعَ	إِسْتَوْجَبَ	إِسْتَحَبَّ	(10) إِسْتَنسَخَ - يَسْتَنسِخُ	(X)
—	—	إِعْرَوَى	—	—	—	(11) إِحدَوَدَبَ - يَحدَوَدِبُ	(XII)
—	—	—	—	—	—	(12) إِجْلَوَزَ - يَجلُوَزُ	(XIII)
زُبَاعِي مُجَرَّد							
—	صَوَّطَى	قَلَّسَى	جَوَّرَبَ	وَسَّوَسَ	صَرَّصَرَ	(1) دَخَرَجَ - يَدْخَرِجُ	(I)
زُبَاعِي مَزِيد							
—	—	تَقَلَّسَى	تَجَوَّرَبَ	—	تَصَلَّصَلَ	(1) تَدَخَرَجَ - يَتَدَخَرِجُ	(I)
—	—	—	—	—	—	(2) إِبرَنَشِقَ - يَبرَنَشِقُ	(II)
—	—	—	—	—	—	(3) إِفشَعَرَ - يَفشَعِرُ	(III)

التَّسْبِيهُ:

[تَقْسِيمُ الْفِعْلِ إِلَى مُتَعَدٍّ وَلَازِمٍ]

الْفِعْلُ: إِمَّا مُتَعَدٍّ، وَهُوَ الَّذِي يَتَعَدَّى مِنَ الْفَاعِلِ إِلَى الْمَفْعُولِ بِهِ؛

كَقَوْلِكَ: ضَرَبْتُ زَيْدًا وَيُسَمَّى أَيْضًا: وَاقِعًا، وَمُجَاوِزًا.

وَأَمَّا غَيْرُ مُتَعَدٍّ، وَهُوَ الَّذِي لَمْ يَتَجَاوَزْ مِنَ الْفَاعِلِ إِلَى الْمَفْعُولِ بِهِ، كَقَوْلِكَ:

حَسُنَ زَيْدٌ، وَيُسَمَّى: لَازِمًا، وَغَيْرَ وَاقِعٍ.

Танбех: Сўнгра феъл ё ўтимли (мутаъаддий бўлади).

У иш-ҳаракат фоилдан мафъулум бихга ўтадиган, яъни мафъулум бихга эҳтиёжи бор феълдир.

Худди **زَيْدًا ضَرَبْتُ** деган гапингга ўхшаш.

Уни "وَاقِعٌ" (воқеъ бўлаётган), "مُجَاوِزًا" (бир нарсадан иккинчи нарсага ўтувчи) деб ҳам номланади.

Ёки ўтимсиз (лозим бўлади).

У эса иш-ҳаракат фоилдан мафъулум бихга ўтмаган феълдир, яъни унда мафъулум бихга эҳтиёж йўқ, фоил билан кифояланилади.

Худди **زَيْدٌ حَسَنٌ** деган гапингга ўхшаш. Уни "لَا زَيْمٌ" (ўтимсиз), "غَيْرٌ وَاقِعٌ" (воқеъ бўлмайдиган) деб ҳам номланади.

وَتَعْدِيَّتُهُ فِي الثَّلَاثِيِّ الْمَجْرَدِ: بِتَضْعِيفِ الْعَيْنِ أَوْ بِالْهَمْزَةِ، كَقَوْلِكَ: فَرَّحْتُ زَيْدًا
وَأَجْلَسْتُهُ، وَبِحَرْفِ الْجَرِّ فِي الْكُلِّ، نَحْوُ: ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ وَأَنْطَلَقْتُ بِهِ.

Феълни сулосий мужаррад (кўшимчасиз учталиқ)ларда ўтимли бўлиши ё ьайн баробарини иккилантириш ёки ҳамза орттириш билан ҳосил бўлади.

Худди **زَيْدًا وَأَجْلَسْتُهُ** деган сўзингга ўхшаш.

Шунингдек, барча феълларда жор ҳарфи билан ҳам бўлади.

Масалан: **ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ وَأَنْطَلَقْتُ بِهِ** каби.

[تَعْرِيفُ الْفِعْلِ الْمَاضِي]

فَصْلٌ: فِي أَمْثَلَةِ تَصْرِيْفِ هَذِهِ الْأَفْعَالِ.

أَمَّا الْمَاضِي: فَهُوَ الْفِعْلُ الَّذِي دَلَّ عَلَى مَعْنَى وُجْدٍ فِي الزَّمَانِ الْمَاضِي.

Фасл: Ушбу феълларнинг сарфланиши борасида.

Мозий – ўтган замонда вужудга келган маънога далолат қилган феълдир.

[أَفْسَامُ الْفِعْلِ الْمَاضِي]

فَالْمَبْنِيُّ لِلْفَاعِلِ مِنْهُ: مَا كَانَ أَوَّلُهُ مَفْتُوحًا، أَوْ كَانَ أَوَّلُ مُتَحَرِّكٍ مِنْهُ مَفْتُوحًا.

مِثَالُهُ: نَصَرَ، نَصَرَا، نَصَرُوا، نَصَرْتُ، نَصَرْتَا، نَصَرْنَا، نَصَرْتَ، نَصَرْتُمَا، نَصَرْتُمْ،

نَصَرْتِ، نَصَرْتُمَا، نَصَرْتُنَّ، نَصَرْتُ، نَصَرْنَا.

Ўтган замон феълининг маълум шакли биринчи ҳарфи ёки ундаги ҳаракатлик бўлган ҳарфларнинг энг биринчиси фатҳалик бўлади. Мисоли:

у ёрдам берди	نَصَرَ
у иккиси ёрдам берди	نَصَرَا
улар ёрдам бердилар	نَصَرُوا
у (аёл) ёрдам берди	نَصَرْتِ
у икки (аёл) ёрдам берди	نَصَرْتُمَا
у(аёл)лар ёрдам бердилар	نَصَرْنَا
сен ёрдам бердинг	نَصَرْتِ
сен иккинг ёрдам бердинг	نَصَرْتُمَا
сиз ёрдам бердингиз	نَصَرْتُمْ
сен(аёл) ёрдам бердинг	نَصَرْتِ
сен иккинг ёрдам бердинг	نَصَرْتُمَا
сиз ёрдам бердингиз	نَصَرْتُمْ
мен ёрдам бердим	نَصَرْتُ

وَقَسْنَ عَلَى هَذَا: أَفْعَلٌ، وَفَعَّلَ، وَفَاعَلٌ، وَتَفَاعَلَ، وَفَعَّلَلٌ، وَتَفَعَّلَلٌ، وَاسْتَفْعَلَ، وَافْتَعَلَ، وَانْفَعَلَ، وَافْعَلَّلَ، وَافْعُوْعَلَ، وَافْعَنْلَلَّ، وَافْعَنْلَى.

وَلَا تَعْتَبِرُ حَرَكَاتِ الْأَلْفَاتِ فِي الْأَوَائِلِ؛ فَإِنَّهَا زَائِدَةٌ، تَثْبُتُ فِي الْإِبْتِدَاءِ، وَتَسْقُطُ فِي الدَّرَجِ.

Юқоридаги феълни ушбу:

أَفْعَلٌ، فَعَّلَ، فَاعَلٌ، تَفَاعَلَ، فَعَّلَلٌ، تَفَعَّلَلٌ، اسْتَفْعَلَ، اِئْتَعَلَ، اِنْفَعَلَ، اِنْفَعَّلَ، اِفْعَلَّلَ، اِفْعُوْعَلَ، اِفْعَنْلَلَّ، اِفْعَنْلَى

вазнидаги феълларга солиштир.

واِئْتَعَلَ، اِفْعَلَّلَ، اِنْفَعَلَ، اِنْفَعَّلَ، اِفْعَلَّلَ، اِفْعُوْعَلَ، اِفْعَنْلَلَّ، اِفْعَنْلَى

вазнидаги феълларнинг бошида келган алифларнинг ҳаракатлари эътиборга олинмайди. Чунки у сўз ўша билан бошланганда турадиган, сўз таркибида эса тушиб қоладиган қўшимча алифдир.

وَالْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ - وَهُوَ الَّذِي لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ - مَا كَانَ أَوَّلُهُ مَضْمُومًا؛ كَفَعَلَ، وَفَعَّلَلٌ، وَأَفْعَلٌ، وَفُوْعِلٌ، وَتُفُوْعِلٌ وَفَعِلٌ أَوْ كَانَ أَوَّلٌ مُتَحَرِّكٌ مِنْهُ مَضْمُومًا؛ نَحْوُ: أَفْتَعِلَ وَاسْتَفْعِلَ.

وَهَمْزَةُ الْوَصْلِ تَتَّبِعُ هَذَا الْمَضْمُومَ فِي الضَّمِّ. وَمَا قَبْلَ آخِرِهِ يَكُونُ مَكْسُورًا أَبَدًا؛ نَحْوُ: نُصِرَ زَيْدٌ، وَاسْتُخْرِجَ الْمَالُ.

Ўтган замон феълида мажҳул (ноаниқ шаклли) бўлгани учун фоили бўлмасдан мафъули бўлиб,

فُعِلَ، تُفْعِلُ، فُعِلَ، تُفْعِلُ، فُعِلَ، تُفْعِلُ сингари феълларда, унинг аввалига замма ҳаракати қўйилган бўлади. Ёки ҳаракатлик бўлган ҳарфларнинг биринчисига замма ҳаракати қўйилган бўлади.

Масалан, أُفْتَعِلَ، أُسْتَفْعَلُ каби.

Васлий ҳамзада, ушбу замма (кейинги ҳарфларда ҳам) эргашади. Охиридан олдинги ҳарф доим касралик бўлади.

Масалан, نُصِرَ زَيْدٌ - أُسْخِرَ الْمَالُ каби.

[الفِعْلُ الْمُضَارِعُ]

وَأَمَّا الْمُضَارِعُ فَهُوَ مَا كَانَ فِي أَوَّلِهِ إِحْدَى الزَّوَائِدِ الْأَرْبَعِ، وَهِيَ: الْهَمْزَةُ، وَالنُّونُ، وَالْيَاءُ، وَالتَّاءُ، فَتَجْمَعُهَا: "أَنْيَتٌ" أَوْ "أَتَيْنٌ" أَوْ "نَأْيٌ".

فَالْهَمْزَةُ لِلْمُتَكَلِّمِ وَحْدَهُ، وَالنُّونُ لَهُ إِذَا كَانَ مَعَهُ غَيْرُهُ، وَالتَّاءُ لِلْمُخَاطَبِ مُفْرَدًا، أَوْ مُثَنَّى، أَوْ مَجْمُوعًا، مُذَكَّرًا كَانَ، أَوْ مُؤَنَّثًا.

وَاللِّغَايَةِ الْمُفْرَدَةِ، وَلِمُثَنَّاهَا.

وَالْيَاءُ لِلغَائِبِ الْمَذَكَّرِ، مُفْرَدًا، أَوْ مُثَنَّى، أَوْ مَجْمُوعًا، وَالجَمْعِ الْمُوَنَّثِ الغَائِبَاتِ.

وَهُوَ يَصْلُحُ لِلحَالِ، وَالِاسْتِقْبَالِ، تَقُولُ: يَفْعَلُ الْآنَ، وَيُسَمَّى حَالًا وَحَاضِرًا أَوْ

يَفْعَلُ غَدًا وَيُسَمَّى مُسْتَقْبَلًا.

Аммо музореъ феълида эса, унинг аввалида қўшимча тўртта ҳарфдан бири бўлади. Ана бу ҳарфлар “ҳамза”, “нун”, “йа” ва “та”лардир.

Сен уни бирлаштириб "أَنْيَتٌ" ё "أَتَيْنٌ" ёки "نَأْيٌ" дейсан.

Ушбу “ҳамза” мутакаллим (биринчи шахс)нинг ёлғиз ўзи учун бўлади.

أَكْتُبُ – ёзаман

“Нун” эса мутакаллим учун бўлиб, бошқалар билан бирга бўлганда ишлатилади.

نَكْتُبُ – ёзамиз

“Та” эса мухотаб (учинчи шахс)нинг муфрад (бирлик), тасния (иккилик), хоҳ музаккар жамъ (музаккар жинсидаги кўплик) бўлсин, хоҳ муаннас жамъ (муаннас жинсидаги кўплик) бўлсин шулар учундир.

تَكْتُبُ، تَكْتُبَانِ، تَكْتُبُونَ، تَكْتُبِينَ، تَكْتُبْنَ

Худди шунингдек, учинчи шахс муаннас жинсидаги бирлик учун ва унинг иккилиги учун ҳам бўлади.

تَكْتُبُ، تَكْتُبَانِ

“Йа” эса учинчи шахс музаккар кўпликдаги бирлик, иккилик, кўплик ва учинчи шахс муаннас жинсидаги кўплик учун бўлади.

يَكْتُبُ، يَكْتُبَانِ، يَكْتُبُونَ، يَكْتُبْنَ

Ушбу сийға ҳозирги ва келаси замонга, яъни музореъга тўғри келади.

Сен: يَفْعَلُ الْآنَ (Агар бирор киши бир иш қилаётган бўлса) “Ҳозир иш қилмоқда”, деб айтасан. Мана шу феълни ҳол, яъни ҳозирги замон деб номланади.

Ёки: يَفْعَلُ عَدًّا “Эртага қилади”, деб айтасан. Уни мустақбал, яъни келаси замон, деб аталади.

فَإِذَا أَدْخَلْتَ عَلَيْهِ السِّينَ، أَوْ سَوْفَ، فَقُلْتَ: سَيَفْعَلُ أَوْ سَوْفَ يَفْعَلُ.. إِيخْتَصَّ بِزَمَانِ
الْإِسْتِقْبَالِ.

وَإِذَا أَدْخَلْتَ عَلَيْهِ لَامَ الْإِبْتِدَاءِ إِيخْتَصَّ بِزَمَانِ الْحَالِ، نَحْوُ: لَيَفْعَلُ.
وَفِي التَّنْزِيلِ: "إِنِّي لَيُخْزِنِي" "لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ".

Агар музореъ феълига "с" ёки "سَوْفَ" ҳарфларини қўшсанг:
سَيَفْعَلُ ёки سَوْفَ يَفْعَلُ деб айтасан. Шунда келаси замонга
хосланиб қолади.

Бордию унга “ибтидо ломи”ни қўшсанг унда ҳозирги
замонга хосланиб қолади.

Масалан, لَيَفْعَلُ каби.

Қуръони каримда: "إِنِّي لَيُخْزِنِي" "لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ" деб келган.

[أَفْسَامُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ]

فَالْمَبْنِيُّ لِلْفَاعِلِ مِنْهُ: مَا كَانَ حَرْفَ الْمُضَارَعَةِ مَفْتُوحًا.. إِلَّا مَا كَانَ مَاضِيَهُ
عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ؛ فَإِنَّ حَرْفَ الْمُضَارَعَةِ مِنْهُ يَكُونُ مَضْمُومًا أَبَدًا؛ نَحْوُ:
يُدْخِرُ، وَيُكْرِمُ، وَيُقَاتِلُ، وَيُفْرِحُ. وَعَلَامَةُ بِنَاءِ هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ لِلْفَاعِلِ: كَوْنُ
الْحَرْفِ الَّذِي مَا قَبْلَ آخِرِهِ مَكْسُورًا أَبَدًا.
مِثَالُهُ مِنْ يَفْعَلُ بِضَمِّ الْعَيْنِ نَحْوُ:

يَنْصُرُ، يَنْصُرَانِ، يَنْصُرُونَ، تَنْصُرُ، تَنْصُرَانِ، يَنْصُرْنَ، تَنْصُرُ، تَنْصُرَانِ،
تَنْصُرُونَ، تَنْصُرِينَ، تَنْصُرَانِ، تَنْصُرْنَ، أَنْصُرُ، نَنْصُرُ.

Музореъ (ҳозирги-келаси замон феъли) маълумининг шакли мозийси тўрт ҳарфли бўлганлардан ташқари феълларда музориат (ҳозирги-келаси замон эканлигини билдирувчи) ҳарф фатҳали бўлади. Мозийси тўрт ҳарфли бўлган феълларнинг музориат ҳарфи эса доимо заммалик бўлади.

Масалан, يُدَخِرُ، يُكْرِمُ، يُقَاتِلُ، يُفَرِّخُ каби.

Ушбу тўртта феълнинг маълумининг аломати, охиридан олдинги ҳарфи доим касрали бўлишидир.

يَفْعُلُ ʼайни заммалик бўлганга мисол:

у ёрдам беради	يَنْصُرُ
у иккиси ёрдам беради	يَنْصُرَانِ
улар ёрдам беради	يَنْصُرُونَ
у (аёл) ёрдам беради	تَنْصُرُ
у икки (аёл) ёрдам беради	تَنْصُرَانِ
У (аёл)лар ёрдам берадилар	يَنْصُرْنَ
сен ёрдам берасан	تَنْصُرُ
сен иккинг ёрдам берасан	تَنْصُرَانِ
сиз ёрдам берасиз	تَنْصُرُونَ
сен (аёл) ёрдам берасан	تَنْصُرِينَ
сен иккинг ёрдам берасан	تَنْصُرَانِ
сиз (аёл)лар ёрдам берасиз	تَنْصُرْنَ
мен ёрдам бераман	أَنْصُرُ
биз ёрдам берамиз	نَنْصُرُ

وَقَسْنَ عَلَى هَذَا: يَضْرِبُ، وَيَعْلَمُ، وَيُدْخِرُ، وَيُكْرِمُ، وَيُقَاتِلُ، وَيُفْرِحُ،
وَيَتَكَسَّرُ، وَيَتَبَاعَدُ، وَيَنْقَطِعُ، وَيَجْتَمِعُ، وَيَحْمَرُّ، وَيَحْمَارُ، وَيَسْتَخْرِجُ، وَيَعْشَوْشِبُ،
وَيَجْلُوْزُ، وَيَقْعَنْسِسُ، وَيَسْلَنْقِي، وَيَتَدَخِرُ، وَيَخْرُجُ، وَيَقْشَعِرُ.

Ушбу феълга вазнидаги феълларни қиёслаб кўр.

وَالْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ مِنْهُ: مَا كَانَ حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ مِنْهُ مَضْمُومًا وَمَا قَبْلَ آخِرِهِ
يَكُونُ مَفْتُوحًا أَبَدًا، نَحْوُ: يُنْصَرُ، وَيُكْرَمُ، وَيُدْخِرُ، وَيُقَاتِلُ، وَيُفْرِحُ، وَيَسْتَخْرِجُ.

Музорей (ҳозирги-келаси замон) феълнинг мажхул (ноаник) шакли музориат ҳарфи заммалик, охиридан олдинги ҳарф эса доим фатҳалик бўлади.

Масалан, يُنْصَرُ، يُكْرَمُ، يُدْخِرُ، يُقَاتِلُ، يُفْرِحُ، يُسْتَخْرِجُ каби.

[مَا وَلَا النَّافِيَتَانِ]

وَأَعْلَمُ: أَنَّهُ يَدْخُلُ عَلَى الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ (مَا) وَ(لَا) النَّافِيَتَانِ، فَلَا تُغَيِّرَانِ
ضِعْفَتَهُ، تَقُولُ: لَا يَنْصَرُ، لَا يَنْصُرَانِ، لَا يَنْصُرُونَ، ... الخ.
وَكَذَلِكَ مَا يَنْصَرُ، مَا يَنْصُرَانِ، مَا يَنْصُرُونَ ... الخ.

Билгин, музорей феълнинг олдида инкор қилувчи "مَا" ва "لَا" ҳарфлари келса, у иккиси унинг шаклини ўзгартрмайди.

Шунда ... لَا يَنْصَرُ، لَا يَنْصُرَانِ، لَا يَنْصُرُونَ.... ва худди шунингдек

... مَا يَنْصَرُ، مَا يَنْصُرَانِ،.... деб айтасан.

Шунда : لَنْ يَنْصُرَا، لَنْ يَنْصُرُوا، ... : Шунда деб айтасан.

وَمِنَ الْجَوَازِمِ: لَأَمْ الْأَمْرِ، فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْغَائِبِ: لِيَنْصُرْ، لِيَنْصُرَا، لِيَنْصُرُوا، ...

الخ

وَكَذَلِكَ: لِيَضْرِبَ وَلِيَعْلَمَ وَلِيُدْخِرَ وَغَيْرِهَا.

وَمِنْهَا (لَا) النَّاهِيَّةُ، فَتَقُولُ فِي نَهْيِ الْغَائِبِ: لَا يَنْصُرْ، لَا يَنْصُرَا، لَا

يَنْصُرُوا، ... الخ

وَفِي نَهْيِ الْحَاضِرِ: لَا تَنْصُرْ، لَا تَنْصُرَا، لَا تَنْصُرُوا، ... الخ.

وَكَذَا قِيَاسُ سَائِرِ الْأَمْثَلَةِ.

Амр (буйрук) ломи ҳам феълни жазм қилувчилардан бўлиб, учинчи шахсни бир ишдан қайтаришда:

... لِيَنْصُرْ، لِيَنْصُرَا، لِيَنْصُرُوا، ...

لِيَضْرِبَ، لِيَعْلَمَ، لِيُدْخِرَ ва бундан бошқа феълларни (тусланиш шакли) ҳам ана шу кабидир.

Наҳий (инкор) ломи ҳам феълни жазм қилувчилардан бўлиб, учинчи шахсни бир ишдан қайтаришда:

... لَا يَنْصُرْ، لَا يَنْصُرَا، لَا يَنْصُرُوا، ...

Иккинчи шахсни инкор қилишда эса:

... لَا تَنْصُرْ، لَا تَنْصُرَا، لَا تَنْصُرُوا، ...

Қолган мисолларнинг қиёси ҳам шу кабидир.

[فِعْلُ الْأَمْرِ]

وَأَمَّا الْأَمْرُ بِالصِّيغَةِ: وَهُوَ أَمْرُ الْحَاضِرِ.. فَهُوَ جَارٍ عَلَى لَفْظِ الْمُضَارِعِ

الْمَجْزُومِ، فَإِنْ كَانَ مَا بَعْدَ حَرْفِ الْمُضَارِعَةِ مُتَحَرِّكًا فَتُسْقِطُ مِنْهُ حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ،

وَتَأْتِي بِصُورَةِ الْبَاقِي مَجْزُومًا، فَتَقُولُ فِي الْأَمْرِ مِنْ تَدَخْرَجُ: دَخْرَجَ، دَخْرَجَا، دَخْرَجُوا،
دَخْرَجِي، دَخْرَجَا، دَخْرَجْنَ.

وَهَكَذَا تَقُولُ: فَرَّخَ، وَقَاتَلَ، وَتَكَسَّرَ، وَتَبَاعَدَ، وَتَدَخَّرَجَ.

Амр буйруқ феъленинг шаклига келсак, у ҳозир (олдида турган одамни бир ишга) буюриш бўлиб, у жазм қилинган феълнинг лафзига кўра бўлади. Агар музориат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатлик бўлса, ундан музориат ҳарфини тушириб юборасан ва қолган шаклини жазм қилинган феълни ҳолатида келтирасан. Шунда تَدَخْرَجُ феъленинг амр ҳозирини ... دَخْرَجَ، دَخْرَجَا، دَخْرَجُوا... деб айтасан.

феълларини ҳам шундай айтасан. فَرَّخَ، وَقَاتَلَ، وَتَكَسَّرَ، وَتَبَاعَدَ، وَتَدَخَّرَجَ.

وَإِنْ كَانَ مَا بَعْدَ حَرْفِ الْمُضَارَعَةِ سَاكِنًا فَتَحْدِفُ مِنْهُ حَرْفَ الْمُضَارَعَةِ، وَتَأْتِي
بِصُورَةِ الْبَاقِي مَجْزُومًا، مَزِيدًا فِي أَوَّلِهِ هَمْزَةٌ وَصَلٍ، مَكْسُورَةٌ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ عَيْنُ
الْمُضَارِعِ مِنْهُ مَضْمُومًا.. فَتَضُمُّهَا (إِتْبَاعًا) فَتَقُولُ: أَنْصُرَ، أَنْصُرَا، أَنْصُرُوا، أَنْصُرِي،
أَنْصُرَا، أَنْصُرْنَ.

وَكَذَلِكَ: اضْرِبْ، وَاغْلَمْ، وَاَنْقَطِعْ، وَاَجْتَمِعْ، وَاَسْتَخْرِجْ.

وَفَتَحُوا هَمْزَةً أَكْرَمَ؛ بِنَاءٍ عَلَى الْأَصْلِ الْمَرْفُوضِ؛ فَإِنَّ أَصْلَ تَكْرِمٍ: تَأْكْرِمُ.

Агар музориат ҳарфидан кейинги ҳарф сукунлик бўлса, ундан музориат ҳарфини тушириб юборасан ва қолган шаклини аввалига касралик васлий ҳамзани зиёда қилиб, жазм қилинган ҳолда келтирасан. Лекин ундан музореънинг айна заммалик бўлса, васлий ҳамзани ҳам айн баробарига эргаштирган ҳолда заммалик қиласан ва ... أَنْصُرَ، أَنْصُرَا، أَنْصُرُوا... деб айтасан.

(феълларнинг тусланиши ҳам) ана шу кабидир. Араблар **أَكْرِم** нинг ҳамзасини рад этилган аслига биноан фатҳалик қилдилар. Чунки **تُكْرِم** нинг асли **تَأْكُرِم** бўлган.

[اجْتِمَاعُ تَاءَيْنِ فِي أَوَّلِ الْمُضَارِعِ]

وَاعْلَمَ: أَنَّهُ إِذَا اجْتَمَعَ تَاءَانِ فِي أَوَّلِ مُضَارِعِ تَفَعَّلَ، وَتَفَاعَلَ، وَتَفَعَّلَلِ، فَيَجُوزُ اثْبَاتُهُمَا؛ نَحْوُ: تَتَجَنَّبُ، وَتَتَقَاتَلُ، وَتَتَدَخَّرُجُ، وَيَجُوزُ حَذْفُ إِحْدَيْهِمَا. وَفِي التَّنْزِيلِ: "{فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى، وَ{نَارًا تَلْظَى، وَ{تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ}."

Билгин, **تَفَعَّلَلِ**, **تَفَاعَلَ**, **تَفَعَّلَ** феълларининг музореъсини аввалида иккита “та” ҳарфи бирга келиб қолса, у иккисини қолдириш ҳам жоиз бўлади.

Масалан, **تَتَدَخَّرُجُ**, **تَتَقَاتَلُ**, **تَتَجَنَّبُ** каби.

Иккисидан бирини тушириб юбориш ҳам жоиз бўлади.

Қуръони каримда: **تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ**, **نَارًا تَلْظَى**, **تَصَدَّى** бўлиб келган.

[مَتَى تُقَلَبُ تَاءُ (اِفْتَعَلَ) طَاءً]

وَاعْلَمَ: أَنَّهُ مَتَى كَانَ فَأَاءُ اِفْتَعَلَ صَادًّا، أَوْ ضَادًّا، أَوْ طَاءً، أَوْ ظَاءً. قُلِبَتْ تَاءُهُ طَاءً، فَتَقُولُ: فِي اِفْتَعَلَ مِنَ الصُّلْحِ: اِصْطَلَحَ، وَمِنَ الضَّرْبِ: اِضْطَرَبَ، وَمِنَ الطَّرْدِ: اِطْرَدَ، وَمِنَ الظُّلْمِ: اِظْطَلَمَ.

وَكَذَلِكَ فِي جَمِيعِ مُتَصَرِّفَاتِهِ؛ نَحْوُ: اصْطَلَحَ، يَصْطَلِحُ، اصْطِلَاحًا، فَهُوَ مُصْطَلِحٌ،
وَذَاكَ مُصْطَلِحٌ عَلَيْهِ، وَالْأَمْرُ: اصْطَلِحْ، وَالنَّهْيُ: لَا تَصْطَلِحْ.

Билгин, қачон *اِفْتَعَلَ* нинг “фо” баробарида “сод” ё “зод” ё “то” ё “зо” бўлса, унинг “та” ҳарфини “то” ҳарфига ўзгартирилади.

اصْطَلَحَ масдаридан олинган феълни *اِفْتَعَلَ* бобида *صَلَحٌ*,

اصْطَرَبَ масдаридан олинган феълни *صَرَبٌ*,

اطَّرَدَ масдаридан олинган феълни *طَرَدٌ*,

اِظْلَمَ масдаридан олинган феълни *ظَلَمٌ* деб айтасан.

Барчаси тусланишда ана шу каби бўлади.

Масалан, *اصْطَلَحَ*, *لَا تَصْطَلِحْ*, *اصْطَلِحْ*, *ذَاكَ مُصْطَلِحٌ*, *فَهُوَ مُصْطَلِحٌ*, *يَصْطَلِحُ*, каби.

[مَتَى تُقَلِّبُ تَاءَ (اِفْتَعَلَ) دَالًا]

وَمَتَى كَانَ فَأُفْتَعَلَ دَالًا، أَوْ ذَالًا، أَوْ زَاءً.. قُلِبَتْ تَأْوُهُ دَالًا، فَتَقُولُ: فِي

اِفْتَعَلَ مِنَ الدَّرءِ اِدْرءَ، وَمِنَ الذِّكْرِ اِدَّكَّرَ، وَمِنَ الزَّجْرِ اِزْدَجَرَ،

Қачон *اِفْتَعَلَ* нинг “фо” баробарида “дал” ё “зал” ёки “за” ҳарфлари бўлса, унинг “та” ҳарфини “дал” ҳарфига ўзгартирилади.

رَادءٌ масдаридан олинган феълни *اِفْتَعَلَ* бобида *دَرءٌ*

اِدَّكَّرَ масдаридан олинган феълни *ذِكْرٌ*

اِزْدَجَرَ масдаридан олинган феълни *زَجْرٌ* деб айтасан.

وَيَلْحَقُ الْفِعْلُ غَيْرَ الْمَاضِي وَالْحَالِ نُونًا التَّأْكِيدِ: خَفِيفَةٌ سَاكِنَةٌ، وَثَقِيلَةٌ مَفْتُوحَةٌ، إِلَّا فِيمَا تَخْتَصُّ بِهِ، وَهُوَ فِعْلُ الْإِثْنَيْنِ وَجَمَاعَةِ النِّسَاءِ.. فَهِيَ مَكْسُورَةٌ فِيهِمَا أَبَدًا، فَتَقُولُ: إِذْهَبَانِ لِلْإِثْنَيْنِ، وَإِذْهَبَانِ لِلنِّسْوَةِ، فَتَدْخُلُ أَلْفًا بَعْدَ نُونِ الْجَمْعِ الْمُوْنَتِ؛ لِتَفْصِلَ بَيْنَ النُّونَاتِ، وَلَا تَدْخُلَهُمَا الْحَفِيفَةُ، لِأَنَّهُ يَلْزَمُ التِّقَاءَ السَّاكِنَيْنِ عَلَى غَيْرِ حَدِّهِ، فَإِنَّ التِّقَاءَ السَّاكِنَيْنِ إِنَّمَا يَجُوزُ إِذَا كَانَ الْأَوَّلُ حَرْفَ مَدٍّ، وَالثَّانِي مُدْغَمًا، نَحْوُ: دَابَّةٌ.

Ўтган ва ҳозирги замондан бошқа феълларда сукунлик хафифа ва фатҳалик сақийла бўлган таъкид нунлари ёпишиб келади. Лекин нун билан хосланган феъллар улар иккилик ва муаннас жинсидаги кўплик бўлиб, уларда “нун” доим касралик бўлади. Сен иккиликни таъкидлаб *إِذْهَبَانِ*, муаннас жинсидаги кўпликни таъкидлаб эса *إِذْهَبَانِ* деб айтасан. Шунда муаннас жинсидаги кўпликнинг нунидан кейин нунларнинг орасини ажратиб туриш учун “алиф” киритасан. Шунингдек, ушбу икки феълга “хафифа” (сукунлик нун) кирмайди. Чунки, ҳадди бўлмаган икки сукун бир ерда жамъ бўлади. Икки сукун ҳаракатини бир-бирига тўқнаш келиши фақат биринчиси мадд ҳарф, иккинчиси унга идғом қилинганда мумкин бўлади.

Масалан, *دَابَّةٌ* каби.

وَيُحْدَفُ مِنَ الْفِعْلِ مَعَهُمَا النُّونُ الَّتِي فِي الْأَمْثَلَةِ الْحُمْسَةِ، وَهِيَ: يَفْعَلَانِ، وَتَفْعَلَانِ، وَيَفْعَلُونَ، وَتَفْعَلُونَ، وَتَفْعَلِينَ. وَتُحْدَفُ وَأُو يَفْعَلُونَ وَتَفْعَلُونَ وَيَاءُ تَفْعَلِينَ إِلَّا إِذَا انْفَتَحَ مَا قَبْلَهُمَا؛ نَحْوُ: لَا تَخْشَوْنَ، وَلَا تَخْشِينَ، {وَلْتَبْلُوْنَ}، {فِيمَا تَرِينَ}.

Ушбу беш мисол деб номланган феъллардан “нунлар” тушириб юборилади.

Улар: يُفْعَلَانِ، تَفْعَلَانِ، يَفْعَلُونَ، تَفْعَلُونَ، تَفْعَلِينَ

ларнинг “вав”и ва “йа”си тушириб юборилади. Лекин у иккисидан олдинги ҳарф фатҳа ҳаракатида бўлса, уларни тушириб юборилмайди.

Масалан: لَا تَخْشَوْنَ، لَا تَخْشَيْنَ، لَتَبْلُوَنَّ، إِمَّا تَرَيْنَنَّ

وَيُفْتَحُ مَعَ التَّوَيْنِ آخِرُ الْفِعْلِ إِذَا كَانَ فِعْلَ الْوَاحِدِ، وَالْوَاحِدَةُ الْغَائِبَةُ.
وَيُضَمُّ إِذَا كَانَ فِعْلَ جَمَاعَةِ الذُّكُورِ. وَيُكْسَرُ إِذَا كَانَ فِعْلَ الْوَاحِدَةِ الْمُخَاطَبَةِ،
فَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْغَائِبِ مُؤَكَّدًا بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ: لِيَنْصُرَنَّ لِيَنْصُرَانِ لِيَنْصُرَنَّ، لَتَنْصُرَنَّ
لَتَنْصُرَانِ لِيَنْصُرَنَّ. وَبِالْحَفِيفَةِ لِيَنْصُرَنَّ لِيَنْصُرَنَّ، لَتَنْصُرَنَّ

Феъл бирлик ва учинчи шахсдаги муаннас бирлик бўлса, унинг охирига фатҳа ҳаракати қўйилади. Бордию, у музаккар жинсидаги кўплик феъли бўлса, замма ҳаракати қўйилади.

Иккинчи шахс муаннас жинсидаги бирлик бўлса, унда касра ҳаракати қўйилади. Амр ғоиб (учинчи шахсга буюриш)да сақийла ташдидли нун билан таъкидлаб

لِيَنْصُرَنَّ، لِيَنْصُرَانِ، لِيَنْصُرَنَّ، لَتَنْصُرَنَّ، لَتَنْصُرَانِ، لِيَنْصُرَنَّ

Хафифа (сукунли нун) билан эса لَتَنْصُرَنَّ، لِيَنْصُرَنَّ، لِيَنْصُرَنَّ деб айтасан.

وَتَقُولُ فِي أَمْرِ الْحَاضِرِ مُؤَكَّدًا بِالنُّونِ الثَّقِيلَةِ: أَنْصُرَنَّ، أَنْصُرَانِ، أَنْصُرَنَّ، أَنْصُرَنَّ،
أَنْصُرَانِ، أَنْصُرَنَّ.

وَبِالْحَفِيفَةِ: أَنْصُرَنَّ، أَنْصُرَنَّ، أَنْصُرَنَّ. وَقَسَّ عَلَى هَذَا نَظَائِرُهُ.

Амр ҳозир (иккинчи шахсга буюриш)да сақийла, яъни ташдидли нун билан таъкидлаб, أَنْصُرَنَّ، أَنْصِرَانِ، أَنْصُرَنَّ، أَنْصِرَنَّ، أَنْصِرَانِ، أَنْصُرَنَّ، أَنْصِرَانِ деб айтасан.

Хафифа, яъни сукун ҳаракати қўйилган нун билан эса: أَنْصُرَنَّ، أَنْصِرَانِ، أَنْصُرَنَّ деб айтасан.

Шунга ўхшаш феълларни мана шунга қиёсла.

وَأَمَّا إِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مِنَ الثَّلَاثِي الْمَجْرَدِ، فَلَا كَثْرَ أَنْ يَجِيءَ إِسْمُ الْفَاعِلِ مِنْهُ عَلَى وَزْنِ فَاعِلٍ، تَقُولُ:
 نَاصِرٌ، نَاصِرَانِ، نَاصِرُونَ، نَاصِرَةٌ، نَاصِرَتَانِ، نَاصِرَاتٌ – (وَنَوَاصِرُ).

Сулосий мужаррад (қўшимчасиз учлик)нинг исм фоили ва исм мафъулига боғлиқ нарса шуки, ундан исм фоили кўпроқ فَاعِلٌ шаклида келади.

Сен уни (نَوَاصِرُ) – نَاصِرَاتٌ، نَاصِرَتَانِ، نَاصِرَةٌ، نَاصِرُونَ، نَاصِرَانِ، نَاصِرٌ деб айтасан.

وَإِسْمُ الْمَفْعُولِ مِنْهُ عَلَى وَزْنِ مَفْعُولٍ، تَقُولُ:
 مَنْصُورٌ، مَنْصُورَانِ، مَنْصُورُونَ، مَنْصُورَةٌ، مَنْصُورَتَانِ، مَنْصُورَاتٌ – (وَمَنَاصِيرُ).
 وَتَقُولُ: مَمْرُورٌ بِهِ، مَمْرُورٌ بِهِمَا، مَمْرُورٌ بِهِمْ، مَمْرُورٌ بِهِمَا، مَمْرُورٌ بِهِنَّ.
 مَمْرُورٌ بِكَ، مَمْرُورٌ بِكُمْ، مَمْرُورٌ بِكِ، مَمْرُورٌ بِكُمَا، مَمْرُورٌ بِكُنَّ.
 فَتَشِي وَتَجْمَعُ، وَتَذَكِّرُ وَتُؤَنِّثُ الضَّمِيرَ فِيمَا يَتَعَدَّى بِحَرْفِ الْجَرِّ، لَا إِسْمَ الْمَفْعُولِ.

Сулосий мужаррад (қўшимчасиз учлик)нинг исм мафъули эса مَفْعُولٌ шаклида келади.

Сен уни: (مَنَاصِيرُ) – مَنْصُورَاتٌ، مَنْصُورَتَانِ، مَنْصُورَةٌ، مَنْصُورُونَ، مَنْصُورَانِ، مَنْصُورٌ деб айтасан.

Шунингдек: مَمْرُورٌ بِهِ، مَمْرُورٌ بِهِمَا، مَمْرُورٌ بِهِمْ، مَمْرُورٌ بِهَا، مَمْرُورٌ بِهِمَا، مَمْرُورٌ بِهِنَّ деб айтасан. Жор ҳарфи билан мутаъаддий (ўтимли) бўладиган феълларда исм мафъулни эмас, балки замирни иккилик, кўшлик қилиб, муаннас ва музаккар жинсида келтирасан.

وَفَعِيلٌ قَدْ يَجِيءُ بِمَعْنَى الْفَاعِلِ؛ كَالرَّحِيمِ بِمَعْنَى الرَّاحِمِ، وَبِمَعْنَى الْمَفْعُولِ؛
كَالْقَتِيلِ بِمَعْنَى الْمَقْتُولِ.

Гоҳида "رَحِيمٌ" сўзи رَاحِمٌ فَاعِلٌ "فَعِيلٌ" маъносида келади. Худди маъносида бўлгани каби.

Гоҳида у "قَتِيلٌ" сўзи مَقْتُولٌ маъносида келади. Худди маъносида бўлгани каби.

وَأَمَّا مَا زَادَ عَلَى الثَّلَاثَةِ.. فَالضَّابِطُ فِيهِ أَنْ تَضَعَ فِي مُضَارِعِهِ الْمِيمَ الْمَضْمُومَةَ
مَوْضِعَ حَرْفِ الْمُضَارِعَةِ، وَتَكْسِرَ مَا قَبْلَ آخِرِهِ فِي إِسْمِ الْفَاعِلِ، كَمَا فَعَلْتَ فِي أَكْثَرِ
فِعْلِهِ وَتَفْتَحَهُ فِي إِسْمِ الْمَفْعُولِ كَمَا فَتَحْتَهُ فِي فِعْلِهِ، نَحْوُ:
مُكْرِمٌ وَمُكْرِمٌ، وَمُدْحَرِجٌ وَمُدْحَرِجٌ، وَمُسْتَخْرَجٌ وَمُسْتَخْرَجٌ.

Аммо учтадан ортиқ бўлган феълдаги исм фоил ва исм мафъул яшашдаги қоида музореъ феълидаги музориат ҳарфини ўрнига замма ҳаракатли мимни кўйиб, охиридан олдинги ҳарфни касралик қиласан. Сен буни исми фоилнинг аксар феълида шундай қилар эдинг. Исм мафъулда эса, мажхул феълда фатҳа ҳаракати кўйганинг каби фатҳа ҳаракатини қўясан.

Масалан, مُكْرِمٌ، مُدْحَرِجٌ، مُدْحَرِجٌ، مُسْتَخْرَجٌ، مُسْتَخْرَجٌ каби.

وَقَدْ يَسْتَوِي لَفْظُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ؛ كَمُحَابِّ وَمُتَحَابِّ،
وَمُضْطَرِّ وَمُعْتَدِّ وَمُنْصَبِّ فِي اسْمِ الْفَاعِلِ، وَمُنْصَبِّ فِيهِ فِي اسْمِ الْمَفْعُولِ، وَمُنْجَابِّ
وَمُنْجَابِّ عَنْهُ، وَيَخْتَلِفُ تَقْدِيرًا.

Гоҳида баъзи ўринларда исм фоил ва исм мафъул шакли бир хил бўлиб қолади. Худди مُعْتَدِّ، مُضْطَرِّ، مُتَحَابِّ، مُحَابِّ каби.

Исм фоилда مُنْصَبِّ исм мафъулда فِيهِ مُنْصَبِّ
хамда مُنْجَابِّ عَنْهُ ва مُنْجَابِّ каби.

Бу нарса тақдирда ҳар хил бўлади.

[فَصْلُ: الْمَضَاعِفُ]

وَيُقَالُ لَهُ: الْأَصَمُّ وَهُوَ مِنَ الثَّلَاثِيِّ مَا كَانَ عَيْنُهُ وَلَا مَهُ مِنْ جِنْسٍ وَاحِدٍ؛ كَرَدِّ،
وَأَعَدِّ؛ فَإِنَّ أَصْلَهُمَا: رَدَدَ، وَأَعَدَدَ.

وَمِنَ الرَّبَاعِيِّ: مَا كَانَ فَاؤُهُ وَلَا مَهُ الْأُولَى وَعَيْنُهُ وَلَا مَهُ الثَّانِيَةَ مِنْ جِنْسٍ وَاحِدٍ
وَيُقَالُ لَهُ: الْمَطَابِقُ أَيْضًا؛ نَحْوُ: زَلَزَلَ زَلْزَلَةً وَزَلَزَلًا.

Фасл: Музоъаф уни “Асомм” ҳам дейилади. У сулосий (учлик) феълдан “айн” ва “лом” ҳарфи ўрнида бир жинслик икки ҳарф бўлган калимадир. Худди رَدَدَ، أَعَدَدَ каби.

Рубоий (тўртлик) феълда эса “фо” ва “биринчи лом” ҳарфи баробарида бир хил ҳарф ҳамда “айн” ва “иккинчи лом” ҳарфи баробарида бир жинслик икки ҳарф бўлган калимадир. Уни “Мутобик” деб ҳам аталади.

Масалан، زَلَزَلَ-زَلْزَلَةً-زَلَزَلًا каби.

وَإِنَّمَا أَحِقَّ الْمُضَاعَفُ بِالْمُعْتَلَاتِ؛ لِأَنَّ حَرْفَ التَّضْعِيفِ يَلْحَقُهُ الْإِبْدَالُ؛
 كَقَوْلِهِمْ: أَمَلَيْتُ بِمَعْنَى أَمَلْتُ.
 وَالْحَذْفُ؛ كَمَا قَالُوا: مَسَّتْ وَظَلَّتْ وَأَحَسَّتْ؛ وَبِمَعْنَى: مَسَسَتْ وَظَلَلَتْ
 وَأَحَسَسَتْ.

Фақат музоафни муъталлот (иллатланган феъл)лар билан қўшилгандир. Чунки икки бараварга орттирилган ҳарф ўзини “ибдол қилиш” (бошқа ҳарфга ўзгариш)ни юзага келтиради. Худди арабларни *أَمَلَيْتُ* деган сўзлари маъносида бўлгани каби.

Шунингдек, у “ҳазф қилиш” (бирор ҳарфни тушириб юбориш)ни ҳам юзага келтиради.

Худди уларни *ظَلَلَتْ*, *أَحَسَّتْ* *مَسَّتْ*, *ظَلَّتْ* деган сўзлари маъносида бўлгани каби.

وَالْمُضَاعَفُ يَلْحَقُهُ الْإِدْغَامُ، وَهُوَ: أَنْ تَسْكُنَ الْحَرْفُ الْأَوَّلُ، وَتَدْرُجَ فِي الثَّانِي،
 وَسُمِّيَ الْأَوَّلُ: مُدْغَمًا، وَالثَّانِي: مُدْغَمًا فِيهِ.
 وَذَلِكَ وَاجِبٌ فِي نَحْوِ: مَدَّ - يُمِدُّ، وَأَعَدَّ - يَعِدُّ، وَأَنْقَدَّ - يَنْقُدُّ، وَاعْتَدَّ - يَعْتَدُّ،
 وَإِسْوَدَّ - يَسْوَدُّ، وَإِسْوَادٌ - يَسْوَادُ، وَاسْتَعَدَّ - يَسْتَعِدُّ، وَإِطْمَأَنَّ - يَطْمَأَنُّ، وَتَمَادَّ - يَتِمَادُّ.
 وَكَذَا هَذِهِ الْأَفْعَالُ إِذَا بَنَيْتَهَا لِلْمَفْعُولِ؛ نَحْوُ: مَدَّ - يُمِدُّ، وَكَذَا نَظَائِرُهُ. وَفِي نَحْوِ:
 مَدًّا مَصْدَرًا.

Музоаф феъли ўзида “идғом қилиш” (иккилантириш)ни келтириб чиқаради. Идғом қилиш эса аввалги ҳарфга сукун ҳаракати қўйиб, уни иккинчи ҳарфга киритишингдир. Аввалгисини “мудғим” (иккилантирилувчи), иккинчисини “мудғам фийҳ” (иккилантирилган) деб аталган.

Мана бу қоида:

إِعْتَدَ-يَعْتَدُ، اِنْقَدَّ-يَنْقُدُ، اَعَدَّ-يُعِدُّ

تَمَادَّ-يَتَمَادُّ، اِطْمَأَنَّ-يَطْمَئِنُّ، اِسْتَعَدَّ-يَسْتَعِدُّ،

اِسْوَادَّ-يَسْوَادُّ، اِسْوَدَّ-يَسْوَدُّ،

каби феълларда шартдир. Ушбу феълларни мажхул шаклда қилганинда ҳам ана шунга ўхшаш бўлади. Унинг ўхшашлари ва مَدَّ сингари масдар ҳолатдагиларда ҳам шу кабидир.

وَكَذَلِكَ إِذَا اتَّصَلَ بِالْفِعْلِ أَلِفُ الضَّمِيرِ، أَوْ وَاوُهُ، أَوْ يَاءُوهُ؛ نَحْوُ: مَدَّ - مَدُّوا-

مَدِّي.

وَمُتَّعَ فِي نَحْوِ: مَدَدْتُ، مَدَدْنَا، مَدَدْتَ... إِلَى مَدَدْتَنَ وَمَدَدَنَ وَيَمْدُدُنَ وَتَمْدُدُنَ

وَأَمْدَدُنَ وَلَا يَمْدِدُنَ وَلَا تَمْدِدُنَ.

Замирнинг алифи, ё унинг вави, ёки унинг йоси феъл билан қўшилиб келса, юқоридаги каби иккилантирилади.

Масалан, مَدِّي каби.

لا تَمْدِدُنَ، أَمْدَدُنَ، تَمْدُدُنَ، يَمْدُدُنَ، مَدَدُنَ، مَدَدْتَنَ، مَدَدْتُ، مَدَدْنَا، مَدَدْتُ Аммо гача бўлган мисолларда иккилантирилмайди.

وَجَائِزٌ إِذَا دَخَلَ الْجَازِمُ عَلَى فِعْلِ الْوَاحِدِ. فَإِنْ كَانَ مَكْسُورَ الْعَيْنِ، كَيْفَرٌ، أَوْ

مَفْتُوحَهْ؛ كَيْعَضٌ.. فَتَقُولُ: لَمْ يَفِرْ وَلَمْ يَعَضَّ بِكَسْرِ اللَّامِ وَفَتْحِهَا، وَلَمْ يَفِرْ، وَلَمْ

يَعَضُّ. وَهَكَذَا حُكْمُ يَقْشَعِرُ، وَيَحْمَرُّ، وَيَحْمَارُ.

Жазм қилувчи ҳарф бирлик феълга кирса, агар у يَفِرُّ каби ўайни касралик ва يَعَضُّ каби ўайни фатҳалик бўлса, лом баробаридаги ҳарфни касаралик қилиш билан لَمْ يَفِرَّ ва лом

ҳарфини фатҳалик қилиш билан يَعْضُّ ۋ ۋ ۋ хамда иккилантирмасдан ۋ ۋ ۋ ва ۋ ۋ ۋ деб айтиш мумкин.

يَحْمَرُّ، يَشْعُرُّ، يَفْشَعُرُّ феълларининг ҳукми ҳам шунга ўхшашдир.

وَإِنْ كَانَ الْعَيْنُ مِنَ الْمُضَارِعِ مَضْمُومًا.. فَيَجُوزُ فِيهِ الْحَرَكَاتُ الثَّلَاثُ مَعَ
الْإِدْغَامِ، وَالتَّسْكِينِ مَعَ فَكِّهِ، تَقُولُ: ۋ ۋ ۋ بِحَرَكَاتِ الدَّالِ ۋ ۋ ۋ يَمْدُدُّ.

Бордию, ʻайни заммалик бўлса, унда идғом қилиш, яъни иккилантириш билан охирини уч хил ҳаракатда бўлиши ва идғом қилмаслик билан охирини суқунлик қилиш мумкин бўлади.

Сен “дол ҳарф” ини ҳаракатларини ۋ ۋ ۋ ۋ ۋ хамда ۋ ۋ ۋ ۋ ۋ деб айтасан.

وَهِكَذَا حُكْمُ الْأَمْرِ، فَتَقُولُ: فِرٌّ وَعَضٌّ، بِكَسْرِ اللَّامِ وَفَتْحِهَا، وَأَفْرُرُ
وَاعْضَضُّ، وَمُدُّ بِحَرَكَاتِ الدَّالِ، وَآمُدُّ.

وَتَقُولُ فِي اسْمِ الْفَاعِلِ: مَاذُ مَاذَانَ مَاذُونَ، مَادَّةٌ مَادَّتَانِ مَادَّاتٌ (وَمَوَادٌّ).

وَفِي اسْمِ الْمَفْعُولِ مَمْدُودٌ؛ كَمَنْصُورٍ... آخ

Амр феълининг ҳукми ҳам юқорида ўтган қоида каби бўлиб, лом ҳарфини касралик қилиш билан فِرٌّ ва лом ҳарфини фатҳалик қилиш билан عَضٌّ хамда иккилантирмасдан اَفْرُرُ ва اِعْضَضُّ дейишинг мумкин. Худди шунингдек “дол ҳарф” ини ҳаракатлари билан مُدُّ، مُدِّ، مُدٌّ ва иккилантирмасдан اُمْدُدُّ дейишинг мумкин.

Исм фоилда (مَوَادٌّ) – مَادَّاتٌ، مَادَّتَانِ، مَادَّةٌ، مَاذُونَ، مَاذَانِ، مَاذُ исм мафъулда эса مَمْدُودٌ деб айтасан. Худди مَنْصُورٌ каби.

[فصل: الْمُعْتَلُّ]

هُوَ مَا كَانَ أَحَدُ أَصُولِهِ حَرْفَ عِلَّةٍ، وَهِيَ: الْوَاوُ، وَالْأَلِفُ، وَالْيَاءُ.
وَسُمِّيَتْ حَرْفَ الْمَدِّ وَاللِّينِ. وَالْأَلِفُ حِينَئِذٍ تَكُونُ مُنْقَلِبَةً عَنْ وَاوٍ أَوْ يَاءٍ.

Фасл: Муътал бу асл ҳарфларидан бири иллатли, яъни касал ҳарф мавжуд бўлган калимадир.

Иллатли ҳарфлар эса "и" "а" "о" дир. Уни мадд ва лийн ҳарфи деб ҳам номланади.

“Алиф” “и” ёки “о” дан “алиф”га айлангандир.

وَأَنْوَاعُهُ سَبْعَةٌ:

الْأَوَّلُ: الْمُعْتَلُّ الْفَاءُ، وَيُقَالُ لَهُ: الْمِثَالُ؛ لِمِثَالَتِهِ الصَّحِيحِ فِي اِحْتِمَالِ
الْحَرَكَاتِ. أَمَّا الْوَاوُ.. فَتُحْذَفُ مِنَ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ الَّذِي عَلَى يَفْعَلٍ، بِكَسْرِ الْعَيْنِ،
وَمِنْ مَصْدَرِهِ الَّذِي عَلَى فِعْلَةٍ، (بِكَسْرِ الْفَاءِ) وَتُسَلَّمُ فِي سَائِرِ تَصَارِيفِهِ، تَقُولُ: وَعَدَ
يَعِدُ عِدَةً، وَوَعَدًا، فَهُوَ وَعِدٌ، وَذَلِكَ مَوْعُودٌ، وَالْأَمْرُ عِدٌ، وَالنَّهْيُ لَا تَعِدُ.
وَكَذَلِكَ وَمَقٍ-يَمِقُ مِقَةً.

Иллатли феълларнинг турлари еттитадир.

Биринчиси “фо” баробарида иллатли ҳарф келган бўлиб, ҳаракатлар ва сукунларнинг бўлишида “сахих”га ўхшагани учун уни “мисол” деб аталади.

Аммо “вов” يَفْعَلُ вазнида ғайни касралик бўлган музореъ феълидан ҳамда فِعْلَةٌ вазнида "фо"си касралик бўлган масдаридан тушириб юборилади. Қолган тусланишларида саломат, яъни ўз ўрнида қолади.

Сен уни وَعَدَ-يَعِدُ، عِدَّةٌ-وَعْدًا، هُوَ وَاعِدٌ، ذَاكَ مَوْعُودٌ، Сен уни деб айтиб, амр буйруқ феълини عِدٌ ва наҳий инкор феълини لَا تَعِدُ деб айтасан. феъли ҳам ана шу кабидир.

فَإِذَا أُزِيلَتْ كَسْرَةُ مَا بَعْدَهَا.. أُعِيدَتِ الْوَاوُ الْمَحْدُوفَةُ؛ نَحْوُ: لَمْ يُوعَدْ.
وَتَثَبَّتْ فِي يَفْعَلٍ بِفَتْحِ الْعَيْنِ؛ كَوَجَلٍ يُوَجَلُ إِجْلًا، وَالْأَصْلُ إِوَجَلُ، قَلِبَتْ الْوَاوُ
يَاءً لِسُكُونِهَا وَانْكَسَارِ مَا قَبْلَهَا. فَإِنْ ضُمَّ مَا قَبْلَهَا عَادَتِ الْوَاوُ، تَقُولُ: يَا زَيْدُ
إِجْلًا، تَلْفِظُ بِالْوَاوِ وَتَكْتُبُ بِالْيَاءِ.
وَتَثَبَّتْ الْوَاوُ فِي يَفْعَلٍ بِالضَّمِّ: كَوَجْهٍ يُوَجِّهُهُ أَوْجُهُ لَا تَوَجُّهُ.

Агар “вов”дан кейинги ҳарфнинг касра ҳаракати йўқ қилинса, “вов”ни қайтарилади.

Масалан, لَمْ يُوعَدْ каби.

“Вов” каби ўайни фатҳалик вазнда собит туради.

Худди وَجَلٌ-يُوَجَلُ، إِجْلًا каби.

ИҶЛ нинг асли إِوَجَلُ бўлиб, "و" сукунли ва ўзидан олдинги ҳарф касралик бўлгани учун "ي" га айлантирилди.

Бордию “вов”дан олдинги ҳарф заммалик қилинса, у қайтиб келади. Сен уни يَا زَيْدُ إِجْلًا йо ҳарф билан ёзиб, вов ҳарф билан талаффуз қилиб айтасан.

يَفْعَلُ каби ўайни заммалик вазнда ҳам вов туради.

Масалан: وَجْهٌ-يُوَجِّهُهُ، أَوْجُهُ، لَا تَوَجُّهُ.

وَحُدِفَتْ الْوَاوُ مِنْ يَطًا، وَيَسَعُ، وَيَضَعُ، وَيَدَعُ وَيَقَعُ، لِأَنَّهَا فِي الْأَصْلِ يَفْعَلُ
بِكَسْرِ الْعَيْنِ، فَفُتِحَتْ الْعَيْنُ حِرْفِ الْحَلْقِ.
وَحُدِفَتْ مِنْ يَدَرُ؛ فِي مَعْنَى يَدَعُ. وَأَمَاتُوا مَاضِي يَدَرُ، يَدَعُ.

وَحَذْفُ الْفَاءِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ وَآوِيٌّ.

وَأَمَّا الْيَاءُ فَتَثَبْتُ عَلَى كُلِّ حَالٍ؛ نَحْوُ: يَمُنْ يَيْمُنُ، يَسِرْ يَيْسِرُ، وَيَيْسَ يَيْسَسُ،
وَتَقُولُ فِي أَفْعَلٍ مِنَ الْيَائِيِّ: أَيَسَرَ يُوسِرُ، فَهُوَ مُوسِرٌ، تُقَلِّبُ الْيَاءُ مِنْهُمَا وَآوًا؛
لِسُكُونِهَا وَإِنْضِمَامِ مَا قَبْلَهَا.

Шунингдек “вов” йеъғ, йеъғ, йеъғ, йеъғ, йеъғ феълларидан тушириб юборилди. Чунки у аслида йеъғ йайни касралик бўлган. Ҳалқ (бўғиздан чиқадиган) ҳарф бўлгани сабабли фатҳалик қилинди.

Худди шунингдек у йеъғ маъносидаги йеъғ феълдан ҳам тушириб юборилди.

Араблар йеъғ, йеъғ ларнинг ўтган замон феъллини истеъмолдан чиқариб юбордилар.

“Фо” баробаридаги ҳарфни тушириб юборишлик, ўша феълнинг вовлик эканига далилдир.

"й" ҳарфи эса барча ҳолатда туради.

Масалан, يَمُنْ-يَيْمُنُ، يَسِرْ-يَيْسِرُ، يَيْسَ-يَيْسَسُ

(Фо баробаридаги) "й" лик феълни أَفْعَلٌ бобида

يَسِرُ-يُسِرُ، هُوَ مُوسِرٌ деб айтасан.

"у" сукунлик, ўзидан олдинги ҳарф касралик бўлгани сабаб "й" га айлантириб айтасан.

وَفِي إِفْتَعَلَ مِنْهُمَا: اتَّعَدَ يَتَّعِدُ، فَهُوَ مَتَّعِدٌ، اتَّسَرَ يَتَّسِرُ، فَهُوَ مُتَّسِرٌ، وَيُقَالُ:

إِتَّعَدَ يَاتَّعِدُ، فَهُوَ مُتَّعِدٌ. وَإِتَّسَرَ يَاتَّسِرُ، فَهُوَ مُتَّسِرٌ، وَهَذَا مَكَانٌ مُتَّسِرٌ فِيهِ.

وَحُكْمٌ وَدَّ يَوُدُّ كَحُكْمِ عَضَّ يَعْضُ، وَتَقُولُ فِي الْأَمْرِ: إِيْدُدْ كَاعْضَضْ

“Фo” баробарида "و" ва "ي" бўлган феълларнинг اِفْتَعَلَ бoбидa اِتَّعَدَ-يَتَّعِدُ، هُوَ مُتَّعِدٌ، اِتَّسَّرَ-يَتَّسِرُ، هُوَ مُتَّسِرٌ бoбидa.

Уни اِئْتَعَدَ-يَأْتَعِدُ، هُوَ مُؤْتَعِدٌ. اِئْتَسَّرَ-يَأْتَسِرُ، هُوَ مُؤْتَسِرٌ ҳам дейилади.

Бу муотасирнинг ўрнидаги ҳолатдир.

اِعْضُ-يَعْضُ нинг ҳукми худди وُدّ-يُودُّ нинг ҳукми каби бўлади.

اِعْضُ эса اِيْدُدُ кабидир.

الثَّانِي: الْمُعْتَلُّ الْعَيْنُ، وَيُقَالُ لَهُ: الْأَجْوَفُ، وَذُو الثَّلَاثَةِ لِكُونَ مَا ضِيَهُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ، إِذَا أَخْبَرْتَ عَن نَفْسِكَ نَحْوُ: قُلْتُ وَبَعْتُ.

Иккинчиси “ъайн” баробарида иллатли ҳарф келган бўлиб, уни “ажваф” дейилади. Шунингдек, ўзинг ҳақингда хабар берганингда мозий феъли уч ҳарфли бўлгани учун “зус-саласах” деб ҳам аталади.

Масалан، قُلْتُ каби.

فَالْمُجَرَّدُ الثَّلَاثِيُّ تُقَلَّبُ عَيْنُهُ فِي الْمَاضِي أَلْفًا، سَوَاءً كَانَ وَآوًا أَوْ وَيَاءً؛ لِتَحْرُكِهِمَا، وَانْفِتَاحِ مَا قَبْلَهُمَا نَحْوُ: صَانَ، وَبَاعَ.

فَإِنْ اتَّصَلَ بِهِ ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ، أَوْ الْمُخَاطَبِ، أَوْ جَمَعَ الْمُؤَنَّثِ الْعَائِبَةِ.. نُقِلَ فَعَلٌ مِنَ الْوَاوِيِّ إِلَى فَعَلٍ مِنَ الْيَائِيِّ إِلَى فَعَلٍ دَلَالَةً عَلَيْهِمَا وَمَ يُغَيَّرُ فَعْلًا، وَلَا فَعْلًا إِذَا كَانَا أَصْلِيَيْنِ، وَنُقِلَتِ الضَّمَّةُ، وَالْكَسْرَةُ إِلَى الْفَاءِ، وَحُذِفَتِ الْعَيْنُ لِإِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ، فَتَقُولُ:

صَانَ، صَانَا، صَانُوا، صَانَتْ، صَانَتَا، صَنَّ، صُنْتَ، صُنْتُمَا، صُنْتُمْ، صُنْتَ، صُنْتُمَا، صُنْتُنَّ، صُنْتُنَّ، صُنَّا.

Уни мажхул қилсанг барчасида “фо” баробарини касралик қиласан. Шунда *صَيْنَ* деб айтасан.

Бунинг эълол қоидаси “нақл қилиш” (бир ҳарфнинг ҳаракатини бошқасига кўчириш) ва “қалб қилиш” (бир ҳарфни бошқасига айлантириш) билан бўлади.

Шунингдек, *يَبِعُ* деб айтасан. Бунинг эълол қоидаси “нақл қилиш” билан бўлади.

Музореъ (ҳозирги-келаси замон) феълида эса *يَبِيعُ* деб айтасан. У иккисининг эълол қоидаси “нақл қилиш” ва “қалб қилиш” билан бўлади.

Мажхул феълнинг эълол қоидаси ҳам барчасида “нақл қилиш” ва “қалб қилиш” билан бўлади.

Масалан, *يُبَاعُ*, *يُخَافُ*, *يُهَاثُ* каби.

وَيَدْخُلُ الْجَارِمُ عَلَى الْمُضَارِعِ فَتَسْقُطُ الْعَيْنُ إِذَا سَكَنَ مَا بَعْدَهَا وَتَثْبُتُ إِذَا
تَحَرَّكَ تَقُولُ: لَمْ يَصُنْ، لَمْ يَصُونَا، لَمْ يَصُونُوا، لَمْ تَصُنْ، لَمْ تَصُونَا، لَمْ تَصُونُوا، لَمْ يَصُنْ،
لَمْ يَصُونَا، لَمْ تَصُونِي، لَمْ تَصُونَا، لَمْ تَصُنَّ، لَمْ أَصُنْ، لَمْ نَصُنْ.
وَهَكَذَا قِيَاسُ لَمْ يَبِعْ وَلَمْ يَخَفْ.

Жозима (фелнинг охирини сукун қилувчи ҳарф) музореъ феъли олдида келса, ʻайн баробаридаги ҳарфдан кейинги ҳарф сукунли бўлса, тушиб кетади. ʻзидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлса, ʻрнида туради.

Сен уларни:

لَمْ يَصُنْ، لَمْ يَصُونَا، لَمْ يَصُونُوا، لَمْ تَصُنْ، لَمْ تَصُونَا، لَمْ تَصُونُوا، لَمْ يَصُنْ، لَمْ يَصُونَا،
لَمْ تَصُونِي، لَمْ تَصُونَا، لَمْ تَصُنَّ، لَمْ أَصُنْ، لَمْ نَصُنْ.

деб айтасан.

لَمْ يَبِعْ ва *لَمْ يَخَفْ* ларнинг қиёси ҳам шунга ўхшашдир.

[فِعْلُ الْأَمْرِ مِنَ الْأَجُوفِ وَدُخُولُ نُونِي التَّأْكِيدِ عَلَيْهِ]

وَقَسَّ عَلَيْهَا الْأَمْرَ، نَحْوُ: صُنَّ، صُونَا، صُونُوا، صُونِي، صُونَا، صُنَّ.

وَبِالتَّأْكِيدِ: صُونَنَّ، صُونَانِ، صُونُنَّ، صُونِنَّ، صُونَانِ، صُنَّانِ.

وَبِعَ، بِيَعَا، بِيَعُوا، بِيَعِي، بِيَعَا، بَعَنَّ.

وَحَفَّ، حَافَا، حَافُوا، حَافِي، حَافَا، حَفَّنَ.

وَبِالتَّأْكِيدِ: بِيَعَنَّ وَحَافَنَّ كَصُونَنَّ، وَفِي الْحَقِيقَةِ: صُونَنَّ، وَبِيَعَنَّ، وَحَافَنَّ... إِلَى

الْآخِرِ.

Ана бунга амр (буйрук) феълини ҳам қиёслаб кўр.

Масалан, صُنَّ, صُونَا, صُونُوا, صُونِي, صُونَا, صُنَّ каби.

Таъкидлаш билан صُونَنَّ, صُونَانِ, صُونُنَّ, صُونِنَّ, صُونَانِ, صُنَّانِ бўлади.

Яна: وَعَ, بِيَعَا, بِيَعُوا, بِيَعِي, بِيَعَا, بَعَنَّ. حَفَّ, حَافَا, حَافُوا, حَافِي, حَافَا, حَفَّنَ каби.

Таъкидлаш билан حَفَنَّ, حَافَنَّ бўлади. Худди صُونَنَّ каби.

Хафифа (сукунлик нун) билан حَافَنَّ, بِيَعَنَّ, бўлади.

[مَزِيدُ الثَّلَاثِيِّ الْأَجُوفِ]

وَمَزِيدُ الثَّلَاثِيِّ لَا يَعْتَلُّ مِنْهُ إِلَّا أَرْبَعَةٌ أُنْبِيَّةٌ، وَهِيَ: أَجَابَ يُجِيبُ إِجَابَةً، وَاسْتَقَامَ

يَسْتَقِيمُ اسْتِقَامَةً، وَانْقَادَ يُنْقَادُ انْقِيَادًا، اخْتَارَ، يُخْتَارُ، اخْتِيَارًا.

وَإِذَا بَنَيْتَهَا لِلْمَفْعُولِ.. قُلْتَ: أُجِيبُ يُجَابُ، وَاسْتَقِيمُ يُسْتَقَامُ، وَانْقِيدَ يُنْقَادُ،

وَاخْتِيرَ يُخْتَارُ.

وَالْأَمْرُ مِنْهَا: أَجِبْ أَجِيْبًا، وَاسْتَقِمِ اسْتَقِيْمًا، وَانْقَدْ انْقَادًا، وَاخْتَرْ اخْتَارًا.

Сулосий мазид (қўшимчали учлик)дан фақат тўртта шаклдаги феъл иллатли бўлади.

Улар қуйидагилардир:

أَجَابَ - يُجِيبُ - إِجَابَةٌ.

اسْتَقَامَ - يَسْتَقِيْمُ - اسْتِقَامَةٌ.

انْقَادَ - يَنْقَادُ - انْقِيَادًا.

اخْتَارَ - يَخْتَارُ - اخْتِيَارًا.

Агар уни мажхул қилсанг қуйидагича айтасан:

أَجِيبَ-يُجِيبُ،

اسْتُقِمْ-يُسْتَقَامُ،

انْقِيدَ-يُنْقَادُ،

اخْتِيَرِ-يُخْتَارُ

Уларнинг амр феъли қуйидагичадир:

أَجِبْ - أَجِيْبًا، اسْتَقِمِ - اسْتَقِيْمًا، انْقَدْ - انْقَادًا، اخْتَرْ - اخْتَارًا.

وَيَصِحُّ نَحْوُ: قَوْلٍ، وَقَوْلٍ، وَتَقَوْلٍ، تَقَاوَلٍ، وَزَيْنٍ، وَتَزَيْنٍ، وَسَايِرٍ، وَتَسَايِرٍ،

وَاسْوَدَّ، وَابْيَضَّ، وَاسْوَادَّ، وَابْيَاضَّ. كَذَا سَائِرُ تَصَارِيْفِهَا.

Ушбу:

قَوْلٍ، قَاوَلٍ، تَقْوَلٍ، تَقَاوَلٍ، زَيْنٍ، تَزَيْنٍ، سَائِرٍ، تَسَائِرٍ، اسْوَدَّ، ابْيَضَّ، اسْوَادَّ، ابْيَاضَّ

фeyлларни, шунингдек қолган тусланишлари ҳам саҳиҳ бўлади, яъни буларда эълол қоидаси ишламайди.

وَأَسْمُ الْفَاعِلِ مِنَ الثَّلَاثِيِّ الْمَجْرَدِ يُعْتَلُّ عَيْنُهُ بِأَهْمَزَةٍ كَصَائِنٍ وَبَائِعٍ. مِنَ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعْتَلُّ بِمَا أَعْتَلَّ بِهِ الْمُضَارِعُ؛ كَمُجِيبٍ، وَمُسْتَقِيمٍ، وَمُنْقَادٍ، وَمُخْتَارٍ.

Сулосий мужарраднинг исм фоили ўайн баробаридаги (иллатли ҳарф) ҳамзага алмаштирилади.

Худди *صَائِنٍ، بَائِعٍ* каби.

Сулосий мазиддан исм фоили музореъ феъли иллатли бўлгани билан иллатланади.

Худди *مُجِيبٍ، مُسْتَقِيمٍ، مُنْقَادٍ، مُخْتَارٍ* каби.

وَأَسْمُ الْمَفْعُولِ مِنَ الثَّلَاثِيِّ الْمَجْرَدِ يُعَلُّ بِالنَّقْلِ وَالْحَذْفِ؛ كَمَصُونٍ وَمَبِيعٍ. وَالْمَحذُوفُ مِنْهُ وَآؤُ الْمَفْعُولِ عِنْدَ سَبْيُوَيْهِ وَعَيْنُ الْفِعْلِ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ الْأَخْفَشِ. وَيُنَوِّ تَمِيمٌ يَشْبُتُونَ الْيَاءَ فَيَقُولُونَ: مَبِيعٌ. وَمِنَ الْمَزِيدِ فِيهِ يُعَلُّ بِالنَّقْلِ وَالْقَلْبِ إِنْ أُعِلَّ فِعْلُهُ وَإِلَّا لَا: كَمُجَابٍ، وَمَسْتَقَامٍ، وَمُنْقَادٍ، وَمُخْتَارٍ.

Сулосий мужаррад (ажваф) феълининг исм мафъулидаги эълол қоидаси “нақл қилиш” (яъни, бир ҳарфнинг ҳаракатини бошқасига кўчириш), “ҳазф қилиш” (яъни, бирор ҳарфни тушириб юбориш) билан бўлади.

Худди *مَصُونٌ، مَبِيعٌ* каби.

Ундан ҳазф қилинган ҳарф Сибавайх наздида исм мафъулнинг вови, Абулҳасан Ахфаш наздида феълнинг ўайн баробаридаги ҳарфдир. Бану Тамим қабиласи эса "ي" ни қолдириб, *مَبِيعٌ* деб айтадилар.

Исм мафъулнинг мазидида ҳам эълол қоидаси “нақл қилиш” ва “қалб қилиш” билан бўлади, агар феъли ҳам ана

шундай бўлса. Феълида эълол қоидаси ишламаган бўлса, исм мафъулида ҳам ишламайди.

Худди **مُجَابٌ، مُسْتَقَامٌ، مُنْقَادٌ، مُخْتَارٌ** каби.

الثَّالِثُ: الْمُعْتَلُّ اللَّامِ، وَيُقَالُ لَهُ: النَّاقِصُ، وَذُو الْأَرْبَعَةِ لِكَوْنِ مَاضِيهِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ، إِذَا أَحْبَرْتَ عَنْ نَفْسِكَ، نَحْوُ: غَزَوْتُ وَرَمَيْتُ.

Учинчиси “лом” баробарида иллатли ҳарф келган бўлиб, уни “ноқис” деб аталади.

Шунингдек, ўзинг ҳақингда хабар берганигда, мозий феъли тўрт ҳарфли бўлгани учун “зул арбаъаҳ” деб ҳам аталади.

Масалан, **رَمَيْتُ، غَزَوْتُ** каби.

فَالْمُجَرَّدُ تُقَلَّبُ الْوَاوُ وَالْيَاءُ مِنْهُ أَلْفًا إِذَا تَحَرَّكْنَا وَأَنْفَتَحَ مَا قَبْلَهُمَا؛ كَغَزَا، وَرَمَى، وَعَصَا، وَرَحَى.

وَكَذَلِكَ الْفِعْلُ الزَّائِدُ عَلَى الثَّلَاثَةِ، وَاسْمُ الْمَفْعُولِ مِنْهُ؛ كَأَعْطَى، وَاشْتَرَى، وَاسْتَقْصَى، وَالْمُعْطَى، وَالْمُشْتَرَى، وَالْمُسْتَقْصَى.

وَكَذَا إِذَا لَمْ يُسَمَّ الْفَاعِلُ مِنَ الْمُضَارِعِ كَقَوْلِكَ: يُغْزَى، وَيُعْطَى، وَيُرْمَى.

Мужаррад ноқис феълнинг "и" ва "и" си ҳаракатли бўлиб, ўзидан олдинги ҳарф фатҳалик бўлса “алиф”га қалб қилинади, яъни ўзгартирилади.

Худди: **رَمَى، عَصَا، رَحَى** каби.

Учта ҳарфдан ортиқ бўлган феъл ҳам, исм мафъул ҳам юқоридаги каби бўлади.

Худди ва **مُشْتَرَى، مُسْتَقْصَى، أَعْطَى، اشْتَرَى، اسْتَقْصَى** каби.

وَأَمَّا الْمَاضِي.. فَحُذِفَتِ اللَّامُ فِي مِثَالِ (فَعَلُوا) مُطْلَقًا، وَفَعَلَتْ وَفَعَلَتْ إِذَا
 انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا وَتَثَبْتُ فِي غَيْرِهَا؛ فَتَقُولُ:
 غَزَا، غَزَوْا، غَزَوْتُ، غَزَتَا، غَزَوْنَا، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ،
 غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْنَا.
 وَرَمَى، رَمَى، رَمَوْا، رَمَتْ، رَمْتَا، رَمَيْنِ، رَمَيْتَ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ،
 رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ.
 وَرَضِيَ، رَضِيَ، رَضُوا، رَضَيْتَ، رَضَيْتَا، رَضَيْنِ، رَضَيْتَ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ،
 رَضَيْتَ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ.
 وَكَذَلِكَ سَرَوْا سَرَوْا... إِلَى آخِرِهِ.

فَعَلُوا Аммо ўтган замон ноқис феълининг лом баробари мисолида мутлақо, فَعَلَتْ، فَعَلْتَا мисолида эса ўзидан олдинги ҳарф фатҳалик бўлса ҳазф қилинади. Қолган мисолларда эса қолади.

Улар қуйидагича тусланади:

غَزَا، غَزَوْا، غَزَوْتُ، غَزَتَا، غَزَوْنَا، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ، غَزَوْتُمْ،
 رَمَى، رَمَى، رَمَوْا، رَمَتْ، رَمْتَا، رَمَيْنِ، رَمَيْتَ، رَمَيْتُمَا، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ، رَمَيْتُمْ،
 رَضِيَ، رَضِيَ، رَضُوا، رَضَيْتَ، رَضَيْتَا، رَضَيْنِ، رَضَيْتَ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ،
 رَضَيْتُمْ، رَضَيْتُمْ.

سَرَوْا، سَرَوْا، سَرَوْا ларнинг тусланиши ҳам ана шу кабидир.

وَإِنَّمَا فَتِحَتْ مَا قَبْلَ وَآوِ الضَّمِيرِ فِي: غَزَوْا، وَرَمَوْا وَضُمَّتْ فِي: رَضُوا وَسَرُّوا،
لَأَنَّ وَآوِ الضَّمِيرِ إِذَا اتَّصَلَ بِالْفِعْلِ النَّاقِصِ بَعْدَ حَذْفِ اللَّامِ فَإِنَّ انْفَتْحَ مَا قَبْلَهَا..
أُبْقِيَ عَلَى الْفَتْحَةِ، وَإِنْ انْضَمَّ أَوْ انْكَسَرَ ضُمَّ.
وَأَصْلُ رَضُوا: رَضِيُوا، فَنُقِلَتْ ضَمَّةُ الْيَاءِ إِلَى الضَّادِ، وَحُذِفَتِ الْيَاءُ لِإِلْتِقَاءِ
السَّاكِنَيْنِ.

Фақат *غَزَوْا* ва *رَمَوْا* феълларида замир вовидан олдинги ҳарф фатҳалик қилинди. *رَضُوا* ва *سَرُّوا* ларда эса заммалик қилинди. Чунки, замир вови “лом” баробарини ҳазф қилгандан кейин ноқис феълга бирлашиб келса, агар вовдан олдинги ҳарф фатҳалик бўлса, фатҳа ҳаракатида қолдирилади. Бордию, заммалик ёки касралик бўлса заммалик қилинади.

رَضُوا нинг асли *رَضِيُوا* бўлиб, "ي" нинг заммасини "ض" га кўчирилди ва икки сокин тўқнаш келгани учун "ي" ни ҳазф қилинди.

وَأَمَّا الْمُضَارِعُ فَيُسْكَنُ اللَّامُ فِي الرَّفْعِ، وَيُحْذَفُ فِي الْجَزْمِ وَتُفْتَحُ الْوَاوُ وَالْيَاءُ فِي
النَّصْبِ، وَتَثْبُتُ الْأَلِفُ وَيَسْقُطُ الْجَازِمُ وَالنَّاصِبُ التُّونَاتِ سِوَى نُونِ جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ،
فَتَقُولُ: لَمْ يَغْزُوا، لَمْ يَغْزُوا، وَلَمْ يَرْمُوا، لَمْ يَرْمُوا، وَلَمْ يَرْضُوا، لَمْ يَرْضُوا، لَمْ
يَرْضُوا، وَلَنْ يَغْزُوا، لَنْ يَغْزُوا، وَلَنْ يَرْمُوا، وَلَنْ يَرْضُوا.

Ноқис музореъ феълига келсак, унинг “лом” баробари раф (заммалик) бўлганда сукунли қилинади. Жазм ўринларида ҳазф қилинади. Насб ўринларида "و" ва "ي" лар фатҳали қилинади, “алиф” эса ўз ҳолатида қолади.

Жозима (феълнинг охирини сукунли қиладиган омиллар) ва носибалар (феълнинг охирини фатҳалик қиладиган

Музаққар кўпликнинг вазни تَفْعُونَ، يَفْعُونَ، муаннас кўпликнинг вазни تَفْعَلْنَ، يَفْعَلْنَ дир.

وَتَقُولُ: يَرْمِي، يَرْمِيَانِ، يَرْمُونَ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، يَرْمِينِ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، تَرْمُونَ، تَرْمِينِ، تَرْمِيَانِ، تَرْمِينِ، أَرْمِي، نَرْمِي.
وَأَصْلُ يَرْمُونَ: يَرْمِيُونَ، فَفُعِلَ بِهِ مَا فُعِلَ بِرَضُوا. وَهَكَذَا حُكْمُ كُلِّ مَا كَانَ مَا قَبْلَ لَامِهِ مَكْسُورًا، نَحْوُ: يَهْدِي، وَيُنَاجِي، وَيَرْجِي، وَيَنْبِرِي، وَيَسْتَدْعِي، وَيَرْعَوِي، وَيَعْرُورِي.

У куйидагича тусланади:

يَرْمِي، يَرْمِيَانِ، يَرْمُونَ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، يَرْمِينِ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، تَرْمُونَ، تَرْمِينِ، تَرْمِي، نَرْمِي.
نَرْمِي.

بўлиб, (эълол қоидаси) бунда ҳам ишлатилди. “Лом” баробаридан олдинги ҳарф касралик бўлган ҳар бир феълнинг ҳукми шунга ўхшашдир.

Масалан, يَهْدِي، يُنَاجِي، يَرْجِي، يَنْزَوِي، يَسْتَدْعِي، يَرْعَوِي، يَعْرُورِي.

وَتَقُولُ: يَرْضَى، يَرْضِيَانِ، يَرْضُونَ، تَرْضَى، تَرْضِيَانِ، يَرْضِينِ، تَرْضِي، تَرْضِيَانِ، تَرْضُونَ، تَرْضِينِ، أَرْضِي، نَرْضِي.
وَهَكَذَا قِيَاسُ كُلِّ مَا كَانَ مَا قَبْلَ لَامِهِ مَفْتُوحًا، نَحْوُ: يَتَمَطَّى، وَيَتَصَابَى، وَيَتَقَلَّسَى، وَيَتَصَدَّى.

أَعَزُّ، أَعَزُّوْا، أَعَزُّوْا، أَعَزِّي، أَعَزُّوْا، أَعَزُّوْنَ.
 اِرْمِ، اِرْمِيَا، اِرْمُوْا، اِرْمِي، اِرْمِيَا، اِرْمِيْنَ.
 اِرْضِ، اِرْضِيَا، اِرْضُوْا، اِرْضِي، اِرْضِيَا، اِرْضِيْنَ.

Агар унга таъкид нунини келтирсанг اِرْضِيْنَ، اِرْمِيْنَ، اِعْزُوْنَ деб айтасан.

[إِسْمُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مِنَ النَّاقِصِ]

وَإِسْمُ الْفَاعِلِ مِنْهَا: غَارِ، غَارِيَانِ، غَارُونَ، غَارِيَّةٌ، غَارِيَتَانِ، غَارِيَاتٌ – (غَوَازٍ) وَكَذَلِكَ رَامٍ، وَرَاضٍ.
 وَأَصْلُ غَارِ: غَارُوْ، قُلِبَتْ الْوَاوُ يَاءً لِتَطْرُقَ فِيهَا وَانْكَسَارِ مَا قَبْلَهَا، كَمَا قُلِبَتْ فِي غُرِيٍّ، ثُمَّ قَالُوا: غَارِيَّةٌ؛ لِأَنَّ الْمُوْتَّ فَرَعُ الْمُدَكَّرِ، وَالتَّاءُ طَارِئَةٌ.

Унинг исм фоили қуйидагича тусланади:

غَارِ، غَارِيَانِ، غَارُونَ، غَارِيَّةٌ، غَارِيَتَانِ، غَارِيَاتٌ – غَوَازٍ

رام ва راض лар ҳам ана шу каби бўлади.

غار нинг асли غَارُوْ бўлиб, таторруф, яъни охирида вов пайдо бўлгани ва ўзидан олдинги ҳарф касралик бўлгани учун "و"ни "ي" га қалб қилинди. Худди غُرِيٍّ бўлгани каби. Сўнгра араблар غَارِيَّةٌ деб айтдилар. Чунки муаннас музаккарнинг фаръи, “та” эса кейин пайдо бўлгандир.

وَتَقُولُ فِي إِسْمِ الْمَفْعُولِ مِنَ الْوَاوِيِّ: مَغْرُوٌّ، وَمِنَ الْيَائِيِّ: مَرْمِيٌّ، فَقُلِبَتْ الْوَاوُ يَاءً وَكُسِرَ مَا قَبْلَهَا، لِأَنَّ الْوَاوُ وَالْيَاءَ إِذَا اجْتَمَعَتَا فِي كَلِمَةٍ، وَالْأُولَى مِنْهُمَا سَاكِنَةٌ... قُلِبَتْ الْوَاوُ يَاءً وَأُدْغِمَتِ الْيَاءُ فِي الْيَاءِ.

وَتَقُولُ فِي فَعُولٍ مِنَ الْوَاوِيِّ: عَدُوٌّ، وَمِنَ الْيَائِيِّ: بَغِيٌّ.
وَتَقُولُ فِي فَعِيلٍ مِنَ الْوَاوِيِّ: صَبِيٌّ، وَمِنَ الْيَائِيِّ: ثَرِيٌّ.

“Вов”лик (ноқис феълнинг) исм мафъулида ^{مَعْرُوفٌ} “йо”лик исм мафъулида ^{مَرْمِيٌّ} деб айтасан.

“Вов”ни “йо”га қалб қилиб, ундан олдинги ҳарфни касралик қилинди. Чунки “вов” ва “йо” иккови бир сўзда бирга келса, у иккисидан ҳақлиси сукун бўлувчидир.

“Вов”ни “йо”га қалб қилиб, “йо”ни “йо”га идғом қилинди.

^{فَعُولٌ} вазндаги “вов”лигига ^{عَدُوٌّ} “йо”лигига эса ^{بَغِيٌّ} дир.

^{فَعِيلٌ} вазндаги “вов”лигига ^{صَبِيٌّ} “йо”лигига эса ^{ثَرِيٌّ} дир.

[الْمَزِيدُ فِيهِ مِنَ النَّاقِصِ]

وَالْمَزِيدُ فِيهِ: تُقَلِّبُ وَآوُهُ يَاءٌ؛ لِأَنَّ كُلَّ وَآوٍ وَقَعَتْ رَابِعَةً فَصَاعِدًا، وَلَمْ يَكُنْ مَا
قَبْلَهَا مَضْمُومًا قَلْبَتْ يَاءٌ، فَتَقُولُ: أَعْطَى يُعْطِي، وَاعْتَدَى يَعْتَدِي، وَاسْتَرْشَى
يَسْتَرْشِي، وَتَقُولُ مَعَ الضَّمِيرِ: أَعْطَيْتُ، وَاعْتَدَيْتُ، وَاسْتَرْشَيْتُ.
وَكَذَلِكَ تَغَارَيْنَا وَتَرَاجَيْنَا.

Ноқис феълнинг мазиди (кўшимчалиги)нинг “вов”и “йо”га қалб қилинади. Чунки, ҳар бир “вов” ҳарфи феълнинг тўртинчи ё ундан кейинги ҳарфи бўлиб келса, ундан олдинги ҳарф заммалик бўлмаса, уни “йо”га қалб қилинади.

Сен ^{أَعْطَى} – ^{يُعْطِي}, ^{اعْتَدَى} – ^{يَعْتَدِي}, ^{استرشى} – ^{يسترشى} билан

^{أَعْطَيْتُ}, ^{اعْتَدَيْتُ}, ^{استرشيتُ} деб айтасан.

^{تَغَارَيْنَا}, ^{تَرَاجَيْنَا} феъллари ҳам ана шу кабидир.

الرَّابِعُ: الْمُعْتَلُّ الْعَيْنُ وَاللَّامُ، وَيُقَالُ لَهُ: اللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ؛ فَتَقُولُ:

شَوَى يَشْوِي شِيًّا، كَرَمَى يَرْمِي رَمِيًّا، وَقَوِيَ يَقْوَى قُوَّةً، وَرَوَى يَرْوِي رِيًّا، مِثْلَ:
رَضِيَ يَرْضَى فَهُوَ رِيَّانٌ، وَامْرَأَةٌ رِيَّاءٌ؛ مِثْلَ: عَطَشَانَ عَطَشَى، وَأَرْوَى كَأَعْطَى، وَحَيَّي
كَرَضِي، وَيَجُوزُ حَيًّا بِالْإِدْغَامِ يَحْيَا حَيَاةً، فَهُوَ حَيٌّ، وَحَيًّا وَحَيِّا، فَهُمَا حَيَّانٍ، وَحَيُّوا،
وَحَيُّوا فَهُمْ أَحْيَاءٌ. وَيَجُوزُ حَيُّوا بِالتَّخْفِيفِ؛ كَرَضُوا.

Тўртинчиси: “байн” ва “лом” баробарида иллатли ҳарф келган бўлиб, уни “лафиф макрун” деб аталади.

Сен уни, шўйя, шўйя – шўйя деб айтасан.

Худди рэмйя – рэмйя, рэмйя каби.

Яна рўйя – рўйя – рўйя, рўйя – рўйя, рўйя деб айтасан, рўйя – рўйя каби.

Эркак кишига нисбатан рўйя (у киши чанқоқи қондилган), аёл кишига нисбатан рўйя чанқоғи қондирилган аёл дейилади, рўйя – рўйя каби.

Худди рўйя каби, рўйя каби, рўйя каби ни идғом қилиш билан рўйя – рўйя дейиш мумкин бўлади.

Кишига нисбатан рўйя (у киши тирик), рўйя – рўйя (у иккиси ҳаёт бўлди), рўйя (у икки киши тирик), рўйя (улар ҳаёт бўлдилар), рўйя (улар тирикдир) дейилади.

рўйя ни тилга енгиллаштириш билан рўйя дейиш мумкин бўлади. Худди рўйя каби.

وَالْأَمْرُ: أَحْيَى كَارِضًا. وَأَحْيَا يُحْيِي؛ كَأَعْطَى يُعْطِي بَعَيْنِهِ، وَحَيَّي يُحْيِي مُحْيَاةً،

وَاسْتَحْيَى يَسْتَحْيِي اسْتِحْيَاءً، اسْتَحْيَى فِي الْأَمْرِ.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: اسْتَحَى يَسْتَحِي، الْأَمْرُ مِنْهُ اسْتَحَ، وَذَلِكَ الْحَذْفُ لِكَثْرَةِ
الِاسْتِعْمَالِ كَمَا قَالُوا: لَا أَدْرِي، فِي: لَا أَدْرِي.

кабидир. -أَعْطَى-يُعْطِي، حَاتِي-يُحَايِي، اسْتَحَى-يَسْتَحِي خудди -أَحْيَى-يُحْيِي

Араблардан дейдигани ҳам бор. -اسْتَحَى-يَسْتَحِي ни اسْتَحَى-يَسْتَحِي

Унинг амр феъли اسْتَحَ бўлади. Ана шу кўп ишлатилиши сабаблидир. Худди улар لَا أَدْرِي ни لَا أَدْرِي дейишгани каби.

الْحَامِسُ: الْمَعْتَلُ الْفَاءُ وَاللَّامُ، وَيُقَالُ لَهُ: اللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ؛ فَتَقُولُ: وَقَى،
كَرَمَى، يَقِي يَقِيَانِ يَقُونَ. وَتَقُولُ فِي الْأَمْرِ: قِ، فَيَصِيرُ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ كَمَا تَرَى
وَيَلْزِمُهُ الْهَاءُ فِي الْوَقْفِ؛ نَحْوُ: قَه.

فَتَقُولُ: قِ، قِيَا، قُوا، قِي، قِيَا، قَيْنَ.

وَتَقُولُ فِي التَّكْيِيدِ بِالنُّونِ: قَيْنَ، قِيَانِ، قُنَّ، قِنَّ، قِيَانِ، قَيْنَانِ. وَبِالْحَفِيفَةِ: قَيْنَ

قُنَّ قِنَّ.

وَتَقُولُ: وَجِي يَوْجِي كَرَضِي يَرْضَى. وَالْأَمْرُ إِيجَ كَارِضَ.

Бешинчиси: “фо” ва “лом” баробаридаги ҳарф иллатли бўлиб, уни “лафиф мафрук” дейилади.

Худди каби, -يَقِي-يَقِي، -رَمَى-رَمَى

Амр феълида эса "ق", кўриб турганингдек бир ҳарфга айланиб қолади. Тўхтаганда охирига "ه" ҳарфи қўшиш лозим бўлади. Масалан, قَه каби.

“нун” билан таъкидлаганда قِ، قِيَا، قُوا، قِي، قِيَا، قَيْنَ.

бўлади. قَيْنَ، قِيَانِ، قُنَّ، قِنَّ، قِيَانِ، قَيْنَانِ

каби. -يَرْضَى-يَرْضَى خудди -يَوْجِي-يَوْجِي

Амр феъли эса اِنْج دир. Худди اِضْر каби.

السَّادِسُ: الْمُعْتَلُّ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ: كَيِّنَ فِي اسْمِ مَكَانٍ وَيَوْمٍ، وَوَيْلٌ، وَلَا يُبْنَى مِنْهُ الْفِعْلُ.

Олтинчиси: “фо” ва “ъайн” баробаридаги ҳарф иллатли бўлиб, у исм макон борасидаги وَيْلٌ، يَوْمٌ، وَيِّنٌ каби бўлади. Ундан феъл ясалмайди.

السَّابِعُ: الْمُعْتَلُّ الْفَاءُ وَالْعَيْنُ وَاللَّامُ: وَذَلِكَ وَآوُ وَيَاءٌ لِاسْمِي الْحُرْفَيْنِ.

Еттинчиси: “фо”, “ъайн” ва “лом” баробарида иллатли ҳарф бўлади. Мана шу икки ҳарфнинг номи бўлган ”вов” "وَآوُ" ва “йо” "يَاءٌ" лардир.

[فَصْلٌ فِي الْمَهْمُوزِ]

حُكْمُ الْمَهْمُوزِ فِي تَصَارِيْفِ فِعْلِهِ كَحُكْمِ الصَّحِيحِ، لِأَنَّ الْهَمْزَةَ حَرْفٌ صَحِيحٌ، لَكِنَّهَا قَدْ تُخَفَّفُ إِذَا وَقَعَتْ غَيْرَ أَوَّلٍ؛ لِأَنَّهَا حَرْفٌ شَدِيدٌ مِنْ أَقْصَى الْخَلْقِ، فَتَقُولُ: أَمَلٌ يَأْمَلُ كَنَصَرَ يَنْصُرُ.

Фасл: Маҳмуз (бирорта ҳарфи ҳамзалик келган калима) борасида.

Маҳмуз калиманинг феълени тусланишидаги ҳукми саҳиҳ феълнинг ҳукми кабидир. Чунки “ҳамза” соғлом ҳарфдир. Лекин у гоҳида калиманинг аввалида келмаса, айтишга осонлаштирилади.

Сабаби у ҳалқумнинг юқорисидан чиқадиган йўғон ҳарфдир. *يَنْصُرُ-نَصْرٌ* деб айтасан. Худди *أَمَلٌ-يَأْمُلُ*.

وَالْأَمْرُ أَوْمَلٌ بِقَلْبِ الْهَمْزَةِ وَأَوَا؛ لِأَنَّ الْهَمْزَتَيْنِ إِذَا التَّقَتَا فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ ثَانِيَتُهُمَا سَاكِنَةٌ.. وَجَبَ قَلْبُهَا بِحَرْفِ حَرَكَةٍ مَا قَبْلَهَا، كَأَمِنَ وَأُؤْمِنَ وَإِيمَانًا، فَإِنْ كَانَتْ الْأُولَى هَمْزَةً وَصَلَّ تَعُودُ الثَّانِيَةُ هَمْزَةً عِنْدَ الْوَصْلِ إِذَا انْفَتَحَ مَا قَبْلَهَا.

وَحَذَفُوا الْهَمْزَةَ فِي: خُذْ، وَكُلْ، وَمُرْ لِكَثْرَةِ الْإِسْتِعْمَالِ عَلَى غَيْرِ الْقِيَاسِ.
وَقَدْ يَجِيءُ مُرٌّ عَلَى الْأَصْلِ عِنْدَ الْوَصْلِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: {وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ}.

Амр буйруқ феъли эса *أَوْمَلٌ* дир. “Вов”ни “ҳамза”га ўзгартириш билан шундай бўлган. Чунки икки “ҳамза” бир калимада келиб, иккинчиси суқунли бўлса, уни ўзидан олдингини ҳаракатидаги ҳарфга қалб қилиш шарт бўлади.

Худди *أَمِنَ، أُؤْمِنُ، إِيْمَانٌ* каби.

Агар биринчиси “васлий” (боғловчи) ҳамза бўлиб, у васл бўлганда ўзидан олдинги ҳарф фатҳалик бўлса, иккинчиси ҳамза бўлиб қайтади.

Араблар: *خُذْ، كُلْ، مُرٌّ* амр феъллардаги “ҳамза”ни кўп ишлатилгани сабабли қиёсга бошқача равишда ҳазф қилиб юбордилар. Гоҳида *مُرٌّ* феъли васл қилинганда аслига кўра келади. Худди Аллоҳ таолонинг каломидаги *بِالصَّلَاةِ أَهْلَكَ* таолони сўзи каби.

وَأَزَرَ، يَأْزُرُ، وَهَنًا يَهْنِي كَضَرْبٍ يَضْرِبُ. وَالْأَمْرُ إِزْرٌ. وَأَدَبٌ يَأْدُبُ كَكْرَمٍ يَكْرُمُ
وَالْأَمْرُ أَوْدُبٌ. وَسَأَلَ يَسْأَلُ كَمَنْعٍ يَمْنَعُ. وَالْأَمْرُ إِسْأَلٌ. وَيَجُوزُ: سَأَلَ يَسْأَلُ سَلًا.
وَأَبٌ يَأْوِبُ، وَسَاءٌ يَسُوءُ كَصَانَ يَصُونُ.

اِنْزِرْ فَعْلِي هُنَا - يَضْرِبُ خудди худди هُنَا - يَهْنِي
 دِيرِ اُوْدُبْ فَعْلِي كَرْمٌ - يَكْرُمُ خудди худди اُوْدُبْ - يَأْدُبْ
 دِيرِ اِسْأَلْ فَعْلِي مَنَعٌ - يَمْنَعُ خудди худди سَأَلْ - يَسْأَلْ
 Бу феълни سَأَلْ - يَسْأَلْ - سَأَلْ дейиш ҳам мумкин бўлади.
 صَانَ - يَصُونُ خудди خُوبٌ - يَأْبُوبُ، سَاءٌ - يَسُوءُ

وَجَاءَ يَجِيءُ كَكَالٍ يَكِيلُ، فَهُوَ سَاءٌ وَجَاءَ. وَأَسَا يَأْسُو كَدَعَا يَدْعُو.
 وَأَتَى يَأْتِي كَرَمِي يَرْمِي.
 وَالْأَمْرُ: اِئْتِ كَارِمٌ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: تِ تَشْبِيهَا لَهُ بِحُذِّ.
 وَوَأَيَّ يَيِّ كَوْفِي يَيِّ. وَأَوَى يَأْوِي أَيًّا؛ كَشَوَى يَشْوِي شِيًّا. وَالْأَمْرُ اِئْتِ كِاشُو.
 وَنَأَى يَنَأَى، كَرَعَى يَرَعَى.

كَالٌ - يَكِيلُ خудди جَاءَ - يَجِيءُ
 دَعَا - يَدْعُو خудди أَسَا - يَأْسُو
 رَمَى - يَرْمِي خудди أَتَى - يَأْتِي

Амр феълни эса اِئْتِ خудди аи каби.

Араблар ичида аи амр феълни "حُذِّ"га ўхшатиб т дейдиганлари бор.

وَقَى - يَقِي خудди وَأَى - يَيِّ

شَوَى - يَشْوِي خудди أَوَى - يَأْوِي

Амр феълни эса اِئْتِ خудди اِئْتِ каби.

رَعَى - يَرَعَى خудди نَأَى - يَنَأَى

وَكَذَا قِيَاسُ رَأَى يَرَأَى، لَكِنَّ الْعَرَبَ قَدْ اجْتَمَعُوا عَلَى حَذْفِ الْهَمْزَةِ مِنْ
 مُضَارِعِهِ، فَقَالُوا: يَرَى، يَرِيَانِ، يَرُونَ، تَرَى، تَرِيَانِ، يَرِينَ، تَرِيَانِ، تَرُونَ، تَرِينَ،
 تَرِيَانِ، تَرِينَ، أَرَى، نَرَى.
 وَاتَّفَقَ فِي خِطَابِ الْمُؤَنَّثِ لَفْظُ الْوَاحِدَةِ وَالْجَمْعِ، لَكِنَّ وَزْنَ الْوَاحِدَةِ: تَفِينُ،
 وَوَزْنَ الْجَمْعِ: تَفَلْنُ.

يَرَأَى-يَرَىнинг қиёси юқоридаги кабидир. Лекин араблар унинг музореъ феълидан “хамза”ни тушириб юборишга келишдилар. Кейин تَرِيَانِ تَرَى деб айтдилар.

Иккинчи шахс муаннас жинсида эса бирлик ва кўплик лафзи бир-бирига ўхшаб қолди. Лекин муаннас бирликнинг вазни تَفِينُ, муаннас кўпликнинг вазни эса تَفَلْنُ дир.

فَإِذَا أَمَرْتَ مِنْهُ.. فَقُلْتَ عَلَى الْأَصْلِ: إِرَاءَ كَارِعَ، وَعَلَى الْحَذْفِ: رَ، وَيَلْزَمُهُ الْهَاءُ
 فِي الْوَقْفِ، فَتَقُولُ: رَهَ، رِيَا، رَوَا، رِي، رِيَا، رِينَ.
 وَبِالتَّأَكِيدِ: رِينَ، رِيَانِ، رُونَ، رِينَ، رِيَانِ، رِينَ.
 وَبِالْخَفِيفَةِ: رِينَ رُونَ رِينَ، فَهُوَ: رَاءِ، رَائِيَانِ، رَأُونِ، كَرَاعِ، رَاعِيَانِ، رَاعُونِ.
 وَذَلِكَ مَرْتَبِيٌّ؛ كَمَرَعِيٌّ.

Агар ундан амр феъл яасанг аслга кўра إِرَاءَ худди каби, ҳазф қилишга кўра رَ деб айтасан. Вақф (тўхтаган)да эса унга "ه" ни (қўшиш) лозим бўлади.

Шунда رَهَ، رِيَا، رَوَا، رِي، رِيَا، رِينَ деб айтасан.

Таъкид билан эса رِينَ، رِيَانِ، رُونَ، رَنَّ، رِيَانِ، رِينَ деб айтасан.

Исм фоили رَاعِ، رَاعِيَانِ، رَاعُونِ худди رَاءِ، رَائِيَانِ، رَأُونِ каби.

Исм мафъули ذَاكَ مَرَّتَيْ كَابِي. худди

وَبِنَاءِ أَفْعَلَ مِنْهُ مُخَالَفٌ لِأَخَوَاتِهِ أَيْضًا؛ فَتَقُولُ: أَرَى، يُرِي، إِرَاءَةٌ، وَإِرَاءٌ،
وَإِرَائَةٌ، فَهُوَ: مُرٍ، مُرِيَانٍ، مُرُونَ، مُرِيَّةٌ، مُرِيَّتَانِ، مُرِيَّاتٌ، وَذَاكَ مُرَى، مُرِيَانٍ، مُرُونَ،
مُرَاةٌ، مُرَاتَانِ، مُرِيَّاتٌ.

фъелининг бобидаги ҳам шерикларидан фарқ қилувчидир.

Сен уни إِرَائَةٌ، إِرَاءٌ، إِرَائَةٌ-يُرِي-أَرَى деб айтасан.

Исм фоили: مُرٍ، مُرِيَانٍ، مُرُونَ، مُرِيَّةٌ، مُرِيَّتَانِ، مُرِيَّاتٌ

Исм мафъули: مُرَى، مُرِيَانٍ، مُرُونَ، مُرَاةٌ، مُرَاتَانِ، مُرِيَّاتٌ дир.

وَفِي الْأَمْرِ: أَرٍ، أَرِيَا، أَرُوا، أَرِي، أَرِيَا، أَرِين. وَبِالتَّكْثِيرِ: أَرِيَنَّ، أَرِيَانٍ، أَرَنَّ، أَرَنَّ،
أَرِيَانٍ، أَرِيَانٍ، وَبِالْحَفِيفَةِ أَرِينُ، أَرُونُ، أَرِينُ.

وَبِالنَّهْيِ: لَا تُرِ، لَا تُرِيَا، لَا تُرُوا، لَا تُرِي، لَا تُرِيَا، لَا تُرِينُ.

وَبِالتَّكْثِيرِ: لَا تُرِيَنَّ، لَا تُرِيَانٍ، لَا تُرِنَنَّ، لَا تُرِيَانٍ، لَا تُرِيَانٍ.

وَتَقُولُ فِي إِفْتَعَلَ مِنْ مَهْمُوزِ الْفَاءِ: إِتَالَ كَاخْتَارَ، وَإِيتَلَى كَاقْتَضَى.

Амр фъели эса: أَرٍ، أَرِيَا، أَرُوا، أَرِي، أَرِيَا، أَرِينُ

Таъкид билан: أَرِيَنَّ أَرِيَانٍ أَرَنَّ أَرَنَّ أَرِيَانٍ أَرِيَانٍ

Хафифа (сукунли нун) билан эса: أَرِينُ، أَرُونُ، أَرِينُ дир.

Унинг наҳий фъели: لَا تُرِ، لَا تُرِيَا، لَا تُرُوا، لَا تُرِي، لَا تُرِيَا، لَا تُرِينُ

Таъкид билан: لَا تُرِيَنَّ، لَا تُرِيَانٍ، لَا تُرِنَنَّ، لَا تُرِيَانٍ، لَا تُرِيَانٍ

“Фо” баробари ҳамзалик бўлган феълни اِفْتَعَلَ бобида اِئْتَالَ деб айтасан худди اِخْتَارَ каби. اِئْتَلَى деб айтасан худди اِفْتَضَى каби.

[فصل: في بناء اسم الزمان والمكان]

مِنْ يَفْعَلُ بِكَسْرِ الْعَيْنِ عَلَى مَفْعَلٍ مَكْسُورِ الْعَيْنِ؛ كَالْمَجْلِسِ وَالْمَيْتِ.
وَمِنْ يَفْعَلُ وَيَفْعُلُ بَفَتْحِ الْعَيْنِ وَضَمِّهَا عَلَى مَفْعَلٍ مَفْتُوحِ الْعَيْنِ كَالْمَذْهَبِ،
وَالْمَقْتَلِ، وَالْمَشْرَبِ، وَالْمَقَامِ.

Фасл: Замон ва макон исмлари борасида. Сен уни يَفْعَلُ ўайни касралик вазндаги феълларда худди مَيْتٌ каби مَجْلِسٌ ўайни касралик вазнга кўра айтасан.

Шунингдек يَفْعُلُ ўайни фатҳалик ва ўайни заммалик вазндаги феълларда эса مَفْعَلٌ ўайни фатҳалик вазнга кўра айтасан. Худди مَقَامٌ، مَشْرَبٌ، مَقْتَلٌ каби.

وَشَدَّ الْمَسْجِدُ، وَالْمَشْرِقُ، وَالْمَغْرِبُ، وَالْمَطْلَعُ، وَالْمَجْرُزُ، وَالْمَرْفِقُ،
وَالْمَفْرَقُ، وَالْمَسْكِنُ وَالْمَنْسِكُ، وَالْمَنْبِتُ، وَالْمَسْقِطُ.
وَحِكْيِ الْفَتْحِ فِي بَعْضِهَا، وَأَجِيزُهُ الْفَتْحُ فِي كُلِّهَا. هَذَا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ صَحِيحَ
الْفَاءِ وَاللَّامِ. وَأَمَّا غَيْرُهُ.. فَمِنْ مُعْتَلِّ الْفَاءِ مَكْسُورٌ عَيْنُهُ أَبَدًا؛ كَالْمَوْضِعِ وَالْمَوْعِدِ.
وَمِنْ مُعْتَلِّ اللَّامِ مَفْتُوحٌ أَبَدًا كَالْمَأْوَى وَالْمَرْمَى.

ШОЗЗ مَسْجِدٌ، مَشْرِقٌ، مَغْرِبٌ، مَطْلَعٌ، مَجْرُزٌ، مَرْفِقٌ، مَفْرَقٌ، مَسْكِنٌ، مَنْسِكٌ، مَسْقِطٌ (қоидага хилоф) бўлгандир. Буларнинг баъзисини фатҳалик келтирилди. Барчасини фатҳалик қилишга рухсат берилди

агар феълнинг “фо” ва “лом” баробаридаги ҳарф соғлом бўлса. Аммо ундан бошқа, яъни “фо” баробарида иллатли ҳарф бўлса, унда **مَوْضِعٍ**нинг ўайн баробари доим касралик келади. Худди **مَوْعِدٌ** каби.

“Лом” баробари иллатли бўлса, унда **مُفْعَلٍ**нинг ўайн баробари доим фатҳалик бўлади.

Худди **مَأْوَى**, **مَرْمَى** каби.

وَقَدْ تَدْخُلُ عَلَى بَعْضِهَا تَاءُ التَّأْنِيثِ كَالْمِظَنَّةِ وَالْمَقْبَرَةِ بِالْفَتْحِ وَالْمَشْرِقَةِ. وَشَدَّ
الْمَقْبَرَةَ وَالْمَشْرِقَةَ بِالضَّمِّ.
وَمَا زَادَ عَلَى الثَّلَاثَةِ، كَأَسْمِ الْمَفْعُولِ كَالْمُدْخَلِ وَالْمَقَامِ.

Гоҳида исм замон ва исм маконнинг баъзиларида муаннас “та” келади. Худди фатҳалик бўлган **مَقْبَرَةٌ**, **مِظَنَّةٌ** ва **مَشْرِقَةٌ** каби.

مَقْبَرَةٌ, **مَشْرِقَةٌ** замма билан шозз (кам) келгандир. Уч ҳарфдан ортиқ бўлган феълларда исм мафъул каби бўлади.

Худди **مُدْخَلٌ**, **مُقَامٌ** каби.

وَإِذَا كَثُرَ الشَّيْءُ بِالْمَكَانِ قِيلَ فِيهِ: مَفْعَلَةٌ، مِنَ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ، فَيُقَالُ: أَرْضٌ
مَسْبَعَةٌ، وَمَأْسَدَةٌ، وَمَذَابَةٌ، وَمَبْطَخَةٌ، وَمَقْتَأَةٌ.
وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ثَلَاثِيٍّ فَلَا يُبْنَى مِنْهُ ذَلِكَ.

Агар бирор нарса бир маконда кўп мавжуд бўлса, уни сулосий мужаррад (кўшимчасиз учлик)да **مَفْعَلَةٌ** вазнида айтилади. Бордию, у сулосийдан бошқа бўлса, ундан бу нарса ясалмайди.

[اسم الآلة]

وَأَمَّا اسْمُ الآلَةِ: وَهُوَ مَا يُعَالَجُ الفَاعِلُ المَفْعُولَ لِوُصُولِ الأَثَرِ إِلَيْهِ.. فَيَجِيءُ عَلَى مِثَالِ مِخْلَبٍ وَمِكْسَحَةٍ، وَمِفْتَاحٍ، وَمِصْفَاةٍ. وَقَالُوا: مِرْقَاةٌ بِكَسْرِ المِيمِ عَلَى هَذَا. وَمَنْ فَتَحَ المِيمَ أَرَادَ المَكَانَ.

وَشَدَّ مُدْهَنٌ، وَمُسْعَطٌ، وَمُدَقٌّ، وَمُنْخَلٌ، وَمُكْحَلَةٌ، وَمُحْرَضَةٌ، مَضْمُومَةٌ المِيمِ وَالْعَيْنِ. وَجَاءَ مِدَقٌّ وَمِدَقَّةٌ بِكَسْرِ المِيمِ وَفَتْحِ الْعَيْنِ عَلَى القِيَّاسِ.

Исми олат *مِصْفَاةٌ*, *مِفْتَاحٌ*, *مِكْسَحَةٌ*, *مِخْلَبٌ* вазнларига кўра келади. Шунга кўра араблар *مِرْقَاةٌ* деб мим ҳарфини касра қилиб айтганлар. Ким мимни фатҳалик қилса, маконни назарда тутгандир.

Мим ва ғайни заммалик бўлган

лар шозз бўлгандир. *مُدَقٌّ*, *مُسْعَطٌ*, *مُدَقٌّ*, *مُنْخَلٌ*, *مُكْحَلَةٌ*, *مُحْرَضَةٌ*

Қиёсга кўра *مِدَقَّةٌ* мим касралик ва ғайн баробари фатҳалик бўлиб келади.

[تَنْبِيهُ: بِنَاءُ المَرَّةِ]

المَرَّةُ مِنَ مَصْدَرِ التُّلَاثِيِّ المَجْرَدِ عَلَى فَعْلَةٍ، نَحْوُ: ضَرَبْتُ ضَرْبَةً، وَقَمْتُ قَوْمَةً.

وَمَا زَادَ عَلَى التُّلَاثِيَّةِ يَحْصُلُ بزيَادَةِ الهَاءِ كَالإِعْطَاءَةِ، وَالإِنْطِلَاقَةِ وَالإِسْتِخْرَاجَةِ وَالتَّدْخِرْجَةِ إِلاَّ مَا فِيهِ تَاءٌ التَّأْنِيثِ مِنْهُمَا.. فَالْوَصْفُ فِيهِ بِالْوَحْدَةِ وَاجِبٌ، نَحْوُ: رَحْمَتُهُ رَحْمَةٌ وَاحِدَةٌ، وَدَخْرَجْتُهُ دَخْرَجَةً وَاحِدَةً.

Эслатма: Сулосий мужаррад (кўшимчасиз учлик)дан “марра”исми **فَعْلَةٌ** вазнга кўра келади.

Масалан, **ضَرَبْتُ، ضَرْبَةً، وَقُمْتُ، قَوْمَةً** каби.

Уч харфдан ортиқ бўлган феълдан (масдарининг охирига) "ة" ни келтиришлик билан ҳосил бўлади.

Худди **إِنطِلَاقَةٌ، اسْتِخْرَاجَةٌ، تَدَخُّرَةٌ** каби.

Лекин унда “муаннас та” бўлган исм мужаррадга ҳам, мазидга ҳам келади.

Васф **وَاحِدَةٌ** исми билан бўлади.

رَحْمَتُهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً، وَدَخْرَجْتُهُ دَخْرَجَةً وَاحِدَةً каби.

[بِنَاءُ الْهَيْئَةِ]

وَالْفِعْلَةُ بِالْكَسْرِ لِلنَّوْعِ مِنَ الْفِعْلِ؛ تَقُولُ: هُوَ حَسَنُ الطَّعْمَةِ وَالْجِلْسَةِ.

مَّتَّ

“Фо” баробари касралик бўлган **فَعْلَةٌ** иш-ҳаракатни нави учун бўлади.

Сен **هُوَ حَسَنُ الطَّعْمَةِ وَالْجِلْسَةِ** деб айтасан.

Аллоҳнинг ёрдами билан китоб ниҳоясига етди.